करुणा

अप्रतिबंध

अवीनाशी

अगुरुलघु

अरूपी

"मोक्ष संस्कार"

सेवा सत्संग स्पर्श धारा

अफासे

अगंधे

संतोष

अवर्णी

अरसे

अमर

सौम्य

नम्र

सरल

शुद्ध

I am a Pure Soul

"मोक्ष संस्कार"

सेवा सत्संग स्पर्श धारा

"મુક્તિ – મોક્ષ સંસ્કાર"

ખૂબ ઊંડાણપૂર્વક ચિંતન અને અભ્યાસ કર્યા પછી હું કહું છું - મૃત્યુ કોને ન જોઈએ? આપણા વેદ, ઉપનિષદ, ગીતા, શ્રીમદ ભાગવત, મહાપુરાણ, મહાભારત અને રામાયણ વગેરે આવા કોઈપણ ધાર્મિક સંપ્રદાયના શાસ્ત્રો પણ મોટેથી કહે છે - મૃત્યુ જરૂરી છે. આપણા દરેક સાંસ્કૃતિક અવતારોના પાત્રો પણ જુઓ - દરેક પાત્ર મૃત્યુ સાથે સંકળાયેલું છે.

- **મૃત્યુ શું છે?**

  મૃત્યુ એ શરીરમાંથી આત્માની મુક્તિ છે, જેને આધ્યાત્મિક દ્વારા માનવ જીવનમાં ઓળખવામાં આવે છે. તો પછી આ આત્માની જાળવણી ઇન્દ્રિયો, તન મનસ્કાઓ, જીવનશક્તિ, આંતરિક અવયવો, ચતુર્થીય સૂક્ષ્મ અને કારણભૂત શરીર છે. શરીર, પ્રમાણ, અવિદ્યા, કામ અને કર્મ. પરમ અંશી એટલે કે વ્યક્તિ પરમાત્માને આત્માના રૂપમાં વ્યક્ત કરી શકે, સાક્ષાત્કાર મેળવી શકે, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે.

  જે શરીર દરેક જીવને તેના કર્મોનું ફળ ભોગવવા માટે મળે છે અને ભગવાનની કૃપાથી આત્માએ તે દેહને તેની ક્રિયાના સમયગાળાને અંતે ત્યાગ કરવો પડે છે, એટલે કે તે સૂક્ષ્મ છે. અને કારણસર યોગ્ય આત્મા. તેનો પરમ આત્મા એકીકરણની યાત્રા માટે આગળ વધે છે, તેને મૃત્યુ કહેવાય છે. જ્યારે સ્થૂળ શરીરનો ત્યાગ કરીને જીવનની કળા - પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેને મૃત્યુ કહેવાય છે. કોઈ એક દેહને ભૂલી જવું એ મૃત્યુ કહેવાય. પ્રાકૃતિક બ્રહ્મવદ પ્રચ્યુતિ એટલે કે પ્રમાદ-આધ્યાસ, પ્રમાદ એટલે અજ્ઞાન. અજ્ઞાન મૃત્યુ. કર્મ મૃત્યુ. ઈચ્છા મૃત્યુ. મૃત્યુ દ્વારા મૃત્યુ.

- **મૃત્યુની જન્મ તિથિ શું છે?**

  જન્મની તિથિ જ મૃત્યુની તિથિ છે.

- **આ દેહ જ મૃત્યુને ભોગવે છે, તો શા માટે પ્રાપ્ત થાય છે ?**

  કારણ કે આપણે આપણા આત્માના સ્વરૂપને અમૃત મૃત્યુંજય તરીકે જાણતા નથી,

- **મૃત્યુ કેવી રીતે થાય છે?**

  મૃત્યુના બે પ્રકાર છે ૧ - સૈદ્ધાંતિક ૨ - સિદ્ધાંત વિનાનું

સૈદ્ધાંતિક - જે મૃત્યુ કર્મયોગથી હોય, જ્ઞાનથી હોય, ભક્તિથી હોય અને જાગૃતિથી હોય તે સૈદ્ધાંતિક મૃત્યુ સમજવું. આપણા ઋષિમુનિઓએ તેમના જીવન ચરિત્ર સાથે મૃત્યુ સિદ્ધાંતની અનેકો વ્યાખ્યા આપી છે. આત્મ-મૃત્યુને સાર્થક બનાવ્યું છે, પ્રમાણિત કર્યું છે. **મૃત્યુનો વિજય થાય!** એવા ઉદાહરણો છે જે વાસ્તવિક બન્યા છે.

મૃત્યુ એ શરીરમાંથી આત્માની મુક્તિ છે, જેને માનવ જીવનમાં આધ્યાત્મિક દ્વારા ઓળખવામાં આવે છે. આ આત્માની જાળવણીની ક્રિયા આ ઇન્દ્રિયો, જીવન, આંતરિક ચેતના, આંતરિક ચાર-પરિમાણીયથી આ સૂક્ષ્મ અને કારણભૂત શરીર છે. જેનાથી અસ્તિત્વ, દેહ, પ્રમાણ, અવિદ્યા, કામ અને કર્મ જે સર્વોચ્ચ છે. અર્થાત વ્યક્તિ ભગવાનને આત્મા સ્વરૂપે જ વ્યક્ત કરી શકે છે, સાક્ષાત્કાર મેળવી શકે છે, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આપણા શાસ્ત્રોના આધારે, દરેક જીવને તેના કર્મનું ફળ ભોગવવા માટે જે ભગવાનની કૃપાથી આત્મા નિરૂપણ શરીર મળે છે, આ આત્માએ તેની ક્રિયાની અવધિ સમાપ્ત થયા પછી તે શરીરનો ત્યાગ કરવો પડે છે, એટલે આ સૂક્ષ્મ અને કારણ આત્મા તેની એકતાની અંતિમ યાત્રા માટે આગળ ધપે છે તેને મૃત્યુ કહેવાય છે. જ્યારે સ્થૂળ શરીરનો ત્યાગ કરીને જીવન કળા પુરષાર્થ સિદ્ધ થાય તેને મૃત્યુ કહેવાય છે.

સિદ્ધાંત વગરનું - જે મૃત્યુ આકસ્મિક કે અકસ્માતી છે તે મૃત્યુ સિદ્ધાંતહીન છે. એટલે કે કોઈ આકસ્મિક ઘટનાને કારણે શરીરનું વિસ્મરણ થાય નષ્ટ થાય તેને મૃત્યુ કહેવાય છે. પ્રાકૃતિક બ્રહ્મવદ પ્રચ્યુતિ એટલે કે પ્રમાદ-અધ્યાસ, પ્રમાદ એટલે અજ્ઞાન. અજ્ઞાન મૃત્યુ - જે જીવ સ્વ ઓળખ વિના શરીરનો ત્યાગ કરે - અનેક કષ્ટો ભરેલ જીવન જીવે તેને સિદ્ધાંતહીન મૃત્યુ માનવામાં આવે છે. કળિયુગમાં આવાં મૃત્યુ છે. ફળ મૃત્યુ - ઈચ્છા મૃત્યુ - ધ્યાન મૃત્યુ - રોગ મૃત્યુ - સમય સાથે મૃત્યુ, આ સર્વે સિદ્ધાંત વિનાનું મૃત્યુ છે.

સમજીએ છીએ - મૃત્યુ ભયભીત છે. મૃત્યુ ભય છે, અશુભ છે. મૃત્યુ શક્ય છે, નિમ્ન છે, ધૃણાસ્પદ છે, ક્રૂર છે, કઠોર છે, અન્યાયી છે, અપ્રમાણિક છે, દુષ્ટ છે, કષ્ટ દાયક છે, નિર્દય છે, અભિશાપ છે, પાપ છે, અક્ષમ્ય છે, દુ:ખ છે, દોષ છે, અકલ્પનીય છે, અધર્મ છે, વિકૃત છે, અમાનવીય છે, સંહારક છે, નિ:સહાય છે.

પરંતુ સત્ય છે.

- **મૃત્યુ કેમ ડરામણું લાગે છે?**

  જન્મથી આનંદ! જે જન્મે છે તે પોતાનું છે, ઘનિષ્ઠ છે, શ્રેષ્ઠ સ્વ મૂર્તિમંત છે, આત્મજ્ઞાન છે, જે હંમેશા નજીક છે, સાથે છે, એક છે, અંદર છે, જે ન તો અલગ છે, ન તો વિખરાયેલું છે, ન તો છૂટું છે, ન દૂર છે. એટલે, સંપૂર્ણપણે એક - સંપૂર્ણપણે એક સાથે. તેને ક્યારેય ચૂકશો નહીં - ભૂલશો નહીં. એવું ક્યારેય ન થાય, તે ક્યારેય નાશ પામતો નથી, તે ક્યારેય દૂર ગયો નથી, તે ક્યારેય આકસ્મિક ન હોય.

  શું તે ક્યારેય અસ્તિત્વમાંથી અદૃશ્ય થઈ જશે? હા! તે અમર નથી.

  આવા સમયે ગુજરી ગયા? હા! આવી હાલતમાં કાયમ રહેતા નથી? ના.

  જે અકલ્પ્યથી અલગ છે! આપણી સાથે આવું કેમ થાય છે? આ શા માટે?

આપણે કોઈ પણ રીતે તેમના પર નિર્ભર છીએ?

ક્યાંક તેમની સાથે આશા બંધાયેલા છે?

ક્યાંક ક્રિયા - વિચાર - બંધન તેની સાથે જોડાયેલ છે?

ક્યાંક સપના અમારી સાથે પૂરા કરવાના હતા?

ક્યાંક આકાંક્ષાઓ તેમની સાથે બંધાયેલી હતી?

ક્યાંક ઉત્સવો, પ્રસંગો, આયોજન અને સલાહની ઘણી જરૂરિયાતો તેમની પાસેથી માંગવાની હતી?

ઘણા કાર્યો તેમના હાથે પૂરા કરવાના હતા?

તેની સાથે વહેંચવા જેવી ઘણી ખુશીઓ હતી? ઓહહ! ઘણું બધું રહી ગયું – અધૂરું અને લાચાર – એકલાં છોડી દીધા.

હા! આ સત્ય છે - ગમે ત્યારે, કોઈને કેવી રીતે અસ્થાયી થવું પડે છે, છોડવું પડે છે, ક્યાંક જવું પડે છે.

હા! ક્યાંક મને ખબર નથી. આ દરેક જાણે છે - સમજે છે - જાણે છે.

જે ક્યારેય આપણું છે તે આપણું નથી હોતું થઈ જાય છે. જન્મ નિશ્ચિત છે પણ મૃત્યુ અનિશ્ચિત છે.

આ અનિશ્ચિતતા એ અસાધારણ ઘટના છે, જેણે અમને સંપૂર્ણપણે આઘાત આપ્યો છે.

આ અનિશ્ચિતતામાં આશ્વાસન – આધાર – અંતઃકરણનો સાથ, હિમ્મત, વિશ્વાસ આ અંતિમ સંસ્કાર આપે છે.

આ એવુ ઊંડું સત્ય છે કે જે સર્વેએ સ્વીકારવું - સમજવું અને અપનાવવું જ રહ્યું.

આપણી સંસ્કૃતિની અલૌકિકતા એટલી અર્થપૂર્ણ છે કે તે ચોક્કસપણે આપણને સત્યવાદી – લાયક કરનાર - શ્રેષ્ઠ ઘડનાર અને ઉત્તમ કેળવનાર છે.

મૃત્યુ એટલું આકસ્મિક છે કે આપણી માન્યતાઓ, વિચારો, સમાજ વ્યવસ્થાનાં રિવાજો અને કર્મકાંડ બ્રાહ્મણો આપણને ભયભીત બનાવે છે. વારંવાર કર્મકાંડની પ્રક્રિયામાં એવી વાર્તાઓ અને ઉપમા આપે છે જે આપણાંને ડરાવે છે.

પરંતુ સત્ય એ સત્ય છે - મૃત્યુ એક સત્ય છે. તેનાથી ડરશો નહીં કે કોઈને ડરાવશો નહીં. નિકટના સાથીઓને પીડાદાયક, વિચલિત અને અસહ્ય પરિસ્થિતિમાં ધકેલી દે છે તેનો સ્વીકાર કરી પીડાદાયક લાગણીનો અનુભવ સ્પર્શી જ જાય છે, પરંતુ તે સ્વીકારવું જ રહ્યું.

આ અસહ્ય દુઃખને યોગ્ય સમજ અને પ્રમાણિક ધાર્મિક વિધિ દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવે તો આ પીડા આશીર્વાદનાં સ્વરૂપમાં, કૃતજ્ઞતાનાં આશ્વાસનમાં, આદર અને ઋણ ચૂકવવામાં, મોક્ષ અને શ્રદ્ધાંજલિની સેવા પ્રાર્થનામાં પરિવર્તિત થાય છે. આત્માનું પૂર્ણ સ્વરૂપ અથવા પ્રિય વ્યક્તિનું સ્વરૂપ પરમ ભગવાનનાં સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત થઈ મૃત્યુનાં ઉત્સવમાં કર્મનું શ્રેષ્ઠ પરિણામ બને છે. માટે સર્વોચ્ચ છે આ **અંતિમ સંસ્કાર**.

આ સમય - આ સંજોગ - આ પરિસ્થિતિનું સંસ્કૃતીકરણ કરીએ તો મૃત્યુ અલૌકિક બને છે, જીવ અને જીવન ધર્મ સંસ્કાર પવિત્રતાથી શુદ્ધ બને છે, ઉત્કૃષ્ટ - ઉન્નત, આનંદ - ઉમંગ, ગુણવાન – મુક્ત અને પવિત્ર - નિર્મળ બને છે.

સંસ્કાર

જ્યારે પણ માનવ સજીવ મનુષ્ય જન્મ લે છે, તે જ ક્ષણથી તે એવા કુટુંબ અને સાંસ્કૃતિક બંધનથી બંધાઈ જાય છે, જે તેને એ કુટુંબના - સામાજિક અને ભૂમિના રીતરિવાજોથી સંસ્કૃત અને શિક્ષિત થાય છે. જે અંતિમ શ્વાસ સુધી તેનું પાલન કરવાનું હોય છે.
આજના સમયમાં જેમ જેમ ઉંમર, શિક્ષણ, સામાજિક રીતરિવાજો સાથે મોટા થઈએ છીએ, તેમ તેમ આપણા ધાર્મિક શાસ્ત્રો અને સંસ્કારોનું સિંચન કરવાનું હોય છે. જે દરેકે નિભાવવાની યોગ્યતાથી જીવનનું નિર્માણ કરવું જોઈએ અને તેના ન્યાયિક માન્યતા રીતે જ અપનાવવું જોઈએ.

આપણા હિંદુ શાસ્ત્રો અનુસાર, આપણે સોળ સંસ્કારોથી શિક્ષિત અને સંસ્કૃત છીએ, જે હંમેશા કૌટુંબિક અથવા સામાજિક સંદર્ભોના આધારે આપવામાં આવે છે. જે આપણે આનંદ, પ્રસન્નતા અને પ્રતિષ્ઠા સાથે સ્વીકાર કરીએ છીએ.

૧. કૃતાર્થ જીવન ચરિત્રો પાત્રોમાંથી,

૨. શ્રેષ્ઠ સુખી જીવનમાંથી,

૩. શિક્ષિત ધર્મશાસ્ત્રની જીવન વ્યવસ્થાથી,

૪. જીવનનાં યોગ્ય નિયમનને જાગૃત કરીને,

૫. સત્યનાં આચરણથી,

જે સૈદ્ધાંતિક નિયમ અને સમય અનુસાર જીવનની ધાર્મિક રીતથી શિક્ષિત અને સંસ્કૃત છે.

જે ન્યાયીક સમય પ્રવાહ પર શાસન કરે છે.

જે જીવન પરિસ્થિતિ પર શાસન કરે છે.

જે જીવનને યોગ્ય – મુક્ત – શુદ્ધ – મધુર - પવિત્ર - વિશ્વાસપાત્ર – સત્યવાદી – સિદ્ધાંતવાદી – નિઃસ્વાર્થ - કલંક વિના – નિઃશંક – પ્રામાણિક - ન્યાયિક – વૈજ્ઞાનિક – ધાર્મિક – સાંસ્કૃતિક – વહીવટી – સુખી – આનંદી - આત્મસાક્ષાત્કાર કરે છે તેને સંસ્કાર કહે છે.

જેમ જેમ સમય અને કાળ વીતતો ગયો તેમ તેમ આ સૈદ્ધાંતિક વિધિએ માન્યતા, પરિવર્તન, વૈજ્ઞાનિકતા, શ્રદ્ધા અને અંધશ્રદ્ધાની અસર કર્મકાંડની વ્યવસ્થામાં સ્વીકારવાનું શરૂ કર્યું અને વાર્તા ઘડાવા લાગી, અર્ધસત્ય જાણીને, શૈક્ષણિક ધાર્મિક વિધિઓ, પ્રતિષ્ઠા સ્થપાવા લાગી, ઢોંગ સ્વરૂપ થવા લાગ્યું - જે એક આધુનિક અનુકરણીય પ્રથા છે. જેમ જેમ આ પરિસ્થિતિ સ્વીકારવાનું શરૂ કર્યું, અપનાવવાનું શરૂ કર્યું, વ્યક્તિ સંસ્કાર લોપ, અંધશ્રદ્ધિય, અવ્યવહારી, અજ્ઞાની, અપેક્ષિત, સંશયી અને સ્વાર્થવૃતિ થી ઘડાતો ગયો.

સત્ય તો એ છે કે આપણે બહુ વ્યર્થ, અસ્પષ્ટ, અસ્થિર, અધૂરા, અજ્ઞાની, ઘમંડી, અહંકારી, બેશરમ, દૃષ્ટિહીન, અભણ, ભ્રષ્ટ, અવર્ણનીય અને અકલ્પનીય અધર્મી, નિંદાકારક, નિંદાત્મક, ક્રૂર, નિમ્ન આચરણવાળા થતા ગયા.

પશ્ચિમી દેશોનું અનુકરણ જે આપણી અજ્ઞાની સ્વીકાર્યતા છે.

યુરોપ-અમેરિકાનાં લોકો આવા સંસ્કારો, કર્મકાંડો, રિવાજો, રિવાજોમાં માને છે?

એ રીતે આપણે સમજીએ છીએ – સ્વીકારીએ છીએ – અપનાવીયે છે – કરીએ છીએ અને અનુકરણીય જીવનની રીતો ઘડીએ છે.

તેઓ માનતા નથી, અપનાવતા નથી અને કરતા નથી. તો આપણે શા માટે?

– આ આપણી ખોટી સમજ છે.

આ વિચારવું, માનવું, સમજવું, અજ્ઞાન, અનીતિ, અશિક્ષિત, અધૂરું, અનિર્ણાયક, અમાન્ય, અસ્વીકાર્ય, મૂર્ખતા ભરેલ છે. એ લોકો પણ માને છે, અપનાવે છે, સ્વીકારે છે, સાંસ્કૃતિક છે અને કરે છે. વિશ્વની કોઈપણ માનવ જાતિ આ સંસ્કારની અવગણના કરતી નથી, દૂર કરતા નથી, ભૂલતા નથી, નકારતા નથી, અંધત્વતામાં માનતા નથી, અસ્વીકારતા નથી. વૈજ્ઞાનિક રીતે તેઓ સ્વીકારે જ છે.

હા! ત્યાં કોઈ ધાર્મિક સંસ્થાપન અથવા ધાર્મિક વિધિનું શિક્ષણ – સંસ્કૃતિ અને સંસ્કાર વિધિ છે જે તેઓ પાસે છે કે નથી તેનું પ્રમાણ નથી, પરંતુ કોઈ સૂત્ર, ક્રિયા, સમજણ, વફાદારી, ધાર્મિક વિધિઓ તો હશે જ. જે તેમને પણ આવી કોઈપણ સિદ્ધાંત નીતિ અનુસરી અને અપનાવે છે. આજે પશ્ચિમી દેશમાં પણ સ્મશાન અને ચર્ચની નજીક ભૂમિ શુદ્ધ અને યોગ્ય કરવાની વ્યવસ્થા છે. તેઓ પણ યોગ્ય પદ્ધતિઓનું નિર્માણ કરી "હેલોવિન" જેવા વ્યવહાર પૂર્વક ઉત્સવ તેમના પૂર્વજોની યાદમાં શ્રદ્ધાંજલિ અને તર્પણ કરે જ છે. આના પરથી એ વાતનો પુરાવો છે કે દુનિયાનો દરેક માનવી આ ક્રિયાની યોગ્યતાને સમજે છે અને અપનાવે છે, એવું ન સમજવું જોઈએ કે એ લોકો સમાજ સુધારક છે, સમયાંતરે જ્ઞાની છે. આપણી ધાર્મિકપ્રથા પણ જ્ઞાની, વિજ્ઞાની અને સાંસ્કૃતિક છે. જે આપણે અપનાવવી જ રહી.

વાસ્તવમાં, આપણે શ્રેષ્ઠ અને સૌથી વધુ જાણકાર અને વૈજ્ઞાનિક છીએ, જીવનના શ્રેષ્ઠ વ્યવહારો અને સંસ્કારો સાથે આપણું જીવન ઉત્તમ કરી શકીએ છીએ. પણ આ સંસ્કારોને નહીં સ્વીકારી, અણસમજી, અંધશ્રદ્ધા ભરી તેને વેડફી નાખીએ છીએ.

હા! એટલું ચોક્કસ છે કે આપણી સંસ્કૃતિ આધ્યાત્મિકતા સાથે જોડાયેલી છે એટલે જ આપણે આધ્યાત્મિકતા સંબંધિત શુદ્ધતા, પવિત્રતા - સંસ્કારિતા અને વૈજ્ઞાનિક ધર્મ રિવાજો, રીતિ-રિવાજો અનુસાર શ્રેષ્ઠ રીતે કરી શકીએ છીએ જે સર્વથાથી યોગ્ય, લાયક, સંપૂર્ણ અને પ્રમાણિક છે.

- **આજકાલ મૃત્યુનો સ્વીકાર કેમ સામાન્ય છે?**

ભલે એકાત્મ હોય, એકાત્મતા હોય, પ્રેમ હોય, લાગણી હોય, ઊંડી સહાનુભૂતિ હોય, ખૂબ જ નિકટતા હોય, ઐક્ય હોય, શ્રી પ્રભુની ઇચ્છા હોય, વૈશ્વિક હોય, ભવ્યતા હોય કે દંભી હોય, કે જેવું નસીબ, ભાગ્યશાળી હોય, જેવો સમય, જેટલું જીવન, કેટલું દેવું, કેટલા વ્યવહારો, એક દિવસ તો બધાને જવાનું છે, વાત સાચી છે, જેવું કર્મ, કોણ ટાળી શકે, શ્રી પ્રભુ ને જે યોગ્ય હતું! આ બધા ઉદગારો અને વિચાર વિમર્શતાથી આપણે જીવીએ છે અને સ્વીકારીએ છીએ.

- **શા માટે?**

કારણ કે જ્યારે અંતિમ સંસ્કાર આવે છે તે સમય પ્રમાણે, પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે અને કુટુંબના વિચારો પ્રમાણે, વડીલો પાર્જિત, ગૌર બ્રાહ્મણો આજ્ઞા પ્રમાણે કરીએ છે. આવા સમયે આપણને આ સંસ્કારની સમજ નથી હોતી - અધૂરી સમજ છે - પોતાની પારિવારિક વિચારધારા મુજબ માન્યતા સ્વીકારીને મૌન સાથે મળીને કરતા રહીએ છે.

પ્રામાણિકપણે આ યોગ્ય નથી. આવી વિચારધારા આપણું અને આપણાં યોગ્ય જીવનનો નાશ કરે છે, આપણે આપણાં ધર્મ, જ્ઞાન, જીવન, શિક્ષણ, સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિનો નાશ કરીએ છીએ અને મૂંઝવણ, અપૂર્ણતા અને દુરાચાર તરફ ધકેલાઈ જઈએ છીએ. આપણે કુટુંબવાદી અને સમાજવાદી છીએ. વારસદારોને એકલા ઝુંઝુમતા જીવનમાં એવાં ધકેલી દીએ છે કે તેઓને આવા સંસ્કારોનાં સિંચિત ઉપદેશોથી – યોગ્યતાથી વંચિત રાખીને કાલાતીત સમયના પ્રવાહમાં ફંગોળી દઈએ છીએ.

આથી આજે આપણે જે પણ સંસ્કારોનું સિંચન કરવું જોઇએ તે જાણતા નથી, સમજતા નથી, કેળવતા નથી. તેનાથી આપણે વંચિત છીએ અને વારસદારોને વંચિત રાખીએ છીએ. સંસ્કારોનું મૂલ્ય નહીં મળવાથી આ આપણી વારસાઈ કમનસીબી આપણને રોગી, દુઃખી અને કલંકિત બનાવીએ છીએ.

તેથી જ સંસ્કારો જાગૃત કરવા, મેળવવા, સમજાવવા, કેળવવા અને અપનાવવા આપણું સર્વોચ્ચ કર્તવ્ય છે.

- **ખરેખર મૃત્યુ કેટલું આવશ્યક છે!**

૧. વ્યક્તિ હંમેશા મૃત્યુના સત્યથી પોતાને જાગૃત રાખે છે.

૨. મૃત્યુથી આત્મા નવ અવતરણમાં ઉગે છે.

૩. મૃત્યુનું સત્ય વ્યક્તિને ઘમંડી નથી બનાવતું.

૪. મૃત્યુ અમીર અને ગરીબનો ભેદ નથી કરતો.

૫. મૃત્યુ જીવનનું પરિવર્તન છે.

૬. મૃત્યુ બંધનથી બંધાયેલા શરીરને મુક્ત કરે છે.

૭. મૃત્યુ શરીરની યોનિને બદલે છે.

૮. મૃત્યુ વ્યક્તિનાં ભૂતકાળ પર બદલાવ લાવે છે.

૯. મૃત્યુ આત્માની અમરતા લાવે છે.

૧૦. મૃત્યુ કોઈનાં સાથી વ્યક્તિમાં હિંમત અને વિશ્વાસનો પાયો નાખે છે.

૧૧. મૃત્યુ વ્યક્તિને શ્રી ભગવાનની વિભૂતિનો અનુભવ કરાવે છે.

૧૨. મૃત્યુ એ શ્રી ભગવાનનું સ્વરૂપ છે.

- **આપણા સંસ્કારમાં આ અંતિમ સંસ્કાર નિધિ જે મૃત વ્યક્તિના શરીરને અગ્નિમાં સમર્પિત કરે છે, શા માટે?**

૧. એક જગ્યાએ સ્થાયી ન થવાની સંભાવના - જેને મૃતકો અને મૃતકોના અવશેષો સાથે લઈ જવામાં ખૂબ જ મુશ્કેલ હતું - તેથી જ અગ્નિદાહ શક્ય છે.

૨. દુશ્મનો દ્વારા મૃતકોને પ્રદૂષિત ન કરવા - તેથી જ અગ્નિદાહ શક્ય છે.

૩. મૃતકની કોઈપણ ઈચ્છા જે એક સમયે અગ્નિ દ્વારા ભસ્મીભૂત થઈ ગયેલા શૈતાની જીવને ડરાવી દેશે – આ માન્યતા માટે અગ્નિ શક્ય છે.

૪. મૃતક વ્યક્તિ રોગ, વિકૃતિ અથવા વિકલાંગતાથી પીડિત હોય જે અસહ્ય છે – તેથી અગ્નિ શક્ય છે.

૫. ધાર્મિક અને શાસ્ત્રોક્ત માન્યતા છે કે અગ્નિ દેવ છે જે દૈવી છે. જીવતે જીવતે આપણે ઘણી વખતે ધાર્મિક અનુષ્ઠાન, સંસ્કાર અનુષ્ઠાન, ઉત્સવ અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે. જેમાં અગ્નિની પ્રાધાન્યતા દર્શાવવામાં આવે છે. દેવલોકમાં રહેતા દેવી-દેવતાઓને યજ્ઞો અર્પણ કરવામાં આવે છે. જેના કારણે આપણું જીવન પવિત્ર અને શુદ્ધ નિર્મળ બને છે. આ જ્ઞાન અને શ્રેષ્ઠતાની ભાવનાને અપનાવી મૃતક અને મૃતકનાં પૂર્વજો યમલોકમાં નવું શરીર મેળવી શકે છે. મૃતકનો આત્મા સ્વર્ગમાં જઈ શકે છે. પૂર્વજો અને પૂર્વજોમાં વ્યક્તિ જોડાઈ શકે છે. એવી ઈચ્છાઓ કે જે વૈભવથી ભરપૂર છે - કીર્તિથી - આદરથી - શ્રેષ્ઠતાથી - યોગ્યતાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છે. ભગવાનનો સંસાર પ્રાપ્ત કરે છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ભગવાન સાથે એકતા પ્રાપ્ત કરે છે - તેથી અગ્નિ શક્ય છે.

ધર્મના સ્થાપકો ક્યાંક ને ક્યાંક જળ-નિખાત, ભૂમિ-નિખાત, ગૃહા-નિખાત, અથવા ખુલ્લું મેદાન, કુવા-નિખાત વગેરેની વ્યવસ્થા કરતા રહે છે. કારણ શરીર બીમાર-રોગી હતું, અશુદ્ધ હતું, ફ્રેક્ચર હતું, વિકૃતિ હતી, અયોગ્યતા હતી માટે દુ:ખ લાચાર અને નિમ્ન એમને ગતિ મળે. આ વિધિથી તેઓને શુદ્ધતા, નવીનતા મળે, નવું સર્જન થાય, આ આદર સર્વોચ્ચ છે. સંસ્કૃતિનું વિજ્ઞાન છે. કારણ કે જેણે જન્મ લીધો છે તેને મૃત્યુ ગમે ત્યારે મળવાનું છે તે પણ કોઈપણ પ્રકારના યોગ દ્વારા, પીડા સંવેદના દ્વારા, અર્થપૂર્ણ કર્મફળ દ્વારા કોઈપણ સમયે અને કોઈપણ રીતે. તેથી અગ્નિ શક્ય છે.

હા! જેઓ નાની ઉંમરે મૃત્યુ પામે છે, પછી તેઓ ભૂમિને નિખાતને અર્પણ કરે છે, એટલે કે તેઓને કાયદા અનુસાર ભૂમિમાં યોગ્ય સ્થાને દફનાવે છે. શરીર જે પાંચ તત્વોથી બનેલું છે તે આ ક્રિયાથી એકાકાર કરે છે અને તેમને યોગ્ય ગતિ મળે છે.

આ વૈજ્ઞાનિક અને ધાર્મિક અંતિમ સંસ્કાર છે. જેમાં ભૂમિને અર્પણ કરીને સાબિત કરવામાં આવે છે કે તે મૃતક બીજ શ્રેષ્ઠતા સાથે ફરીથી ઉગે છે – યોગ્ય તત્વને જન્મ આપવા માટે. તેમનાં જીવન-જન્મની ગતિના સંસ્કારમય પ્રયાસમાં આ આત્માઓ અગ્નિ સંસ્કારથી યોગ્ય પરિવર્તનતા પ્રાપ્ત કરાવે છે.

હિંદુ શાસ્ત્રોક્ત પ્રણાલી અનુસાર મૃતકનું શરીર અગ્નિને સમર્પિત કરવામાં આવે છે. તે યોગ્યતા અને સંસ્કૃત સંસ્કાર સમાન આ અંતિમ સંસ્કાર હિન્દુ ધર્મ સંસ્થાપન સમાજ વિધિ યજ્ઞ સ્વરૂપમાં પ્રસ્થાપિતતા પામે છે.

વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંત છે - જે સર્વજ્ઞ, પ્રજ્ઞા દ્વારા લાયક જે કંઈ શક્તિ છે, તે આકાશ તરફ છે અથવા આપણી સર્વોપરી છે. તેથી જેઓ આત્માપૂર્વક પ્રાર્થના કે નમસ્કાર કરે છે તેઓ હંમેશા તેમના ઉન્નત હૃદયને ઉચ્ચ સ્થાન અને કક્ષા પર સ્વીકારે છે. આપણી હિંદુ સંસ્કૃતિ પ્રણાલીમાં અંતિમ પ્રજ્વલતી પ્રક્રિયાનો અગ્નિ આકાશ તરફ ગતિ કરે છે. જેને આપણે સૌ ગર્વથી સમજીએ છીએ કે આપણાં આત્માપૂર્ણ વ્યક્તિત્વે બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે, મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે, શ્રી ભગવાન સાથે એક થઈ ગયો છે.

આ આપણી સંસ્કૃતિની પ્રામાણિક વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધતા છે. આપણા શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ, મહર્ષિઓ, વેદાંતીઓ અને શ્રેષ્ઠીઓ જેઓ અગ્નિના ઉપાસક હતા અને છે, જેમણે પ્રમાણિત કર્યું છે - અગ્નિ સત્ય, શુદ્ધ, પવિત્ર અને તમામ મૂળભૂત તત્વોમાં ઉત્તમ છે.

આપણે આ પરમ તત્વને પ્રાપ્ત કરવાનું છે, માટે યોગ્ય ક્રિયામાં અગ્નિ પ્રગટાવીને, સાક્ષી માનીને જેમ તેજોમય થઈએ છે તેમ આપણી આસપાસના નકારાત્મક પદાર્થોનો નાશ કરીને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાની જ છે.

ॐ असतो मा सद्गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
मृत्योर्मा अमृतं गमय । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

મારી ગતિ અને મન મને અસત્યમાંથી સત્ય તરફ માર્ગદર્શન આપે.
મારા અજ્ઞાન અને અંધકારને પ્રકાશમાં ઉજાગર કરો મારું દરેક સામાન્ય મૃત્યુ શ્રેષ્ઠ અમર પુરુષાર્થ તરફ ગતિ કરે
ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ: ।।

- **આપણે જાણવું યોગ્ય છે - આપણું શરીર અને શરીરની પરમાર્થતા શું છે? શા માટે છે? તેની રચના શું છે?**

હાડકાં, માંસ અને ચામડીનું પાંજરું કે પૂતળું નથી, જે આમ ફરે છે, અહીં-તહીં ફરતા રહે છે, નીચે પડતું રહે છે, ઢોંગ કરીને રોગ ફેલાવતા રહે છે, ગંદકીમાં ધૂમ મચાવે છે, અધર્મથી ભટકતા રહે છે, અજ્ઞાનથી વળગેલા રહે છે. સ્વાર્થ દ્વેષથી પીડાતા રહીએ છે, લોહી, અંગો, શરીર વેચતા રહીએ છે, નિમ્ન અને અસંસ્કારી વૃતિઓ કરતા રહીએ છે, ધૃષ્ટતાથી પીડાતા રહીએ છે. પરંતુ સત્ય વિચરણ કે જીવન આ નથી.

આપણા અંગો અને શરીર સર્વોચ્ચતા, શ્રેષ્ઠતા, દુર્લભતા માટેનાં યોગ્ય સંસાધનો છે. જે સદ્ગુણોથી આત્માનું સિંચન કરે છે, સંસ્કૃત કરે છે. જે સાચા આનંદની પ્રાપ્તિ અને સંકલન તરફ આગળ ગતિ કરવાનું સુસિદ્ધ સાધન છે. તે યોગ્યતા અને મૂલ્યની પ્રમાણતા આપે છે. આ શરીર કર્મેન્દ્રિય જ્ઞાનેન્દ્રિય પ્રાણ પંચક અને અંતરકરણ ચતુષ્ટીય, શારીરિક માત્રા અવિદ્યા કામ પંચક અને પુરુષાર્થ કર્મ પંચકથી સુશ્રુત છે.

આ માનવ શરીર જે બાહ્ય ભાગમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો ને અભિવ્યક્ત કરવાની સંસ્થા છે. અભ્યંતર એટલે અંદરના ભાગમાં પાંચ પ્રાણ પાંચ અંતઃકરણ ચતુષ્ટ્યને વ્યક્ત કરવાની સંસ્થા છે. અભિવ્યંગની અભિવ્યક્તિ અભિવ્યંજકને આધીન છે. અભિવ્યંજકની તાદાત્મયથી અભિવ્યંગ સાથે અભિવ્યક્તિની તાદાત્મયતા એકાત્મ થાય છે. તેનો અર્થ એ છે કે સ્થૂળ શરીર એ સૂક્ષ્મ શરીરના અભિવ્યક્તિ માટેની સંસ્થા છે. આ સૂક્ષ્મ શરીર એ કારણ શરીરની અભિવ્યક્ત સંસ્થા છે. જેમ ગાઢ નિદ્રામાં સૂક્ષ્મ શરીરના સંમિશ્રણને અવિદ્યા કહેવામાં આવે છે તે કારણ શરીર કહેવાય છે. એટલે શરીર એ આત્માની અભિવ્યક્ત સંસ્થા છે અને આત્મા એ પરમાત્માની અભિવ્યક્ત સંસ્થા છે. અર્થાત્ જે શરીરમાં આત્મા હોય છે તે દેહમાં તેના સત્કર્મોના ફળ સ્વરૂપે આયુષ્ય નક્કી થાય છે.

વર્તમાન શરીરમાં તે કર્મોના ફળ ભોગવ્યા પર નિર્ધારિત છે. પ્રારબ્ધ એટલે કે અસ્પષ્ટ ક્રિયાઓ જે પરમાત્માની પ્રેરણાથી ફળદાયી સાબિત થતી હોય, મુક્ત થયા પછી ફળ આપવાનું શરૂ કર્યું હોય તેને પ્રારબ્ધ કહેવાય છે. યોગ દર્શન અને વેદાંત શાસ્ત્ર અનુસાર ભાગ્યનાં અનેક ફળો છે, પરંતુ મુખ્યત્વે ત્રણ ફળ છે - જાતિ, આયુષ્ય અને આનંદ. જાતિ એટલે જન્મ, આયુષ્ય એટલે શ્વસનનો સમય - શ્વસનનું નિશ્ચિત અવતરણ, ભોગ એટલે ભાગ્ય સુધી સુખ અને દુઃખનાં સેવનથી મેળવેલી સુખ-દુઃખની અનુભૂતિ.

આ દેહ કર્મોનાં ફળ ભોગવવાં મળ્યો છે, જે આત્માને પ્રગટ થવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. જ્યારે તે આત્માને આ દેહમાં રહેવાનું યોગ્ય નથી રહેતું તે સમયે તે આત્મા આ દેહનો ત્યાગ કરે છે. આ દેહ પ્રારબ્ધનું પરિણામ છે, જેના કારણે આ સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ દેહ સહિત જીવ તત્વનો નાશ થાય છે. જે ઉપભોગ માટે જીવન પ્રાપ્ત થયું હતું, જે ક્રિયાઓથી આ શરીર પ્રાપ્ત થયું હતું તે કર્મોનો આનંદ ક્ષીણ થઈ જાય છે ત્યારે આત્મા આ શરીરનો ત્યાગ કરે છે. પરંતુ તેના બે શરીર સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીર રહે છે. આત્મા જે અસ્તિત્વ છે તે બાકી રહેલા બે સૂક્ષ્મ અને કારણભૂત શરીરો સાથે છોડવા મજબૂર બને છે. તે આંતરિક પરમાત્માની પ્રેરણાથી શરીરનો ત્યાગ કરે છે તેનું નામ મૃત્યુ.

સંસ્કાર વિધિ

આપણી માન્યતા - પરિવાર - જાણકાર - સમાજ - પાડોશી - મિત્રો - વડીલ અને ગૌરની સમજ - આજ્ઞા - માર્ગદર્શન એ આપણો સંસ્કાર છે. સમજણ અને મૂંઝવણમાં આ વિધિ કરતા રહીએ છે. જે પ્રતિષ્ઠા અને સાથે રહેવા ખાતર અપનાવીએ છે. પ્રેમ, આજ્ઞાપાલન - સન્માન - સમાજ સુધારક - આધુનિક વિચારધારા - દેખાડો - અમાન્યતા - કૌટુંબિક ઉત્તેજનાં - વિજ્ઞાન - અજ્ઞાની - અંધશ્રદ્ધા - અપમાન - રૂઢિયુસ્તતાને - ધર્મને - જાતિના વાદવિવાદ - જાણનાર ખાતર કરતા રહીએ છીએ - નિભાવતા રહીએ છીએ - ચાલુ રાખતા રહીએ છે.

ક્યાંક આપણે સમજીએ છે કે જે મનમાં આવે તે વિધિ કે - જે કંઈ કહે - કે કોઈ ગમે કરે તે સમજ્યા વગર જ્ઞાન વગર કરે તે જાહેર માન્યતા પ્રેરિત છે - જે અયોગ્ય અને દોષિત છે.

કોઈપણ સંસ્કાર ને જાહેર માન્યતા પ્રેરિત કરીશું તે સંસ્કાર નહીં પરંતુ માત્ર પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત કરવાનો એક માર્ગ બને છે. એ વર્તન ક્રિયા ને સંસ્કારમાં રૂપાંતરિત કરી શકાતું નથી.

આપણો જન્મ થયો છે તે ક્ષમતા છે - કોઈ સિદ્ધાંત છે - કોઈ વિજ્ઞાન છે - કોઈક સત્ય છે - કંઈક ધર્મ છે (સંચાલન - નિયમન). જે ચોક્કસ છે. પ્રમાણિત છે. સંસ્કૃત છે. નિધિ છે. પદ્ધતિ છે. સિદ્ધિ છે. તે એક સંસ્કાર વિધિ છે. તેને સુધારવું જ રહ્યું – વ્યવસ્થિત કરવું જ રહ્યું – સંસ્કાર સિંચિત કરવું જ રહ્યું.

કેવી રીતે?

ગમે તેટલા પ્રશ્નો ઉભા થાય કે જિજ્ઞાસા થાય અથવા વિચારીએ કે ચર્ચા કરીએ અથવા સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ કે શિક્ષિત સુધારા કરીએ અથવા યોગ્ય પ્રથા નિર્માણ કરીએ. જે અચૂક પ્રમાણિત કરી શકાય તેવી સત્ય તરફની આપણી યોગ્યતા જન્મજાત નિર્દેશતા છે - ફરજ છે - ધર્મ છે.

➢ **આ સમયે ઉદભવતા ઘણાં જિજ્ઞાસા પ્રશ્નોનાં યોગ્ય ઉત્તર છે – જે સ્વીકાર કરી અપનાવવાનાં છે**

- **મૃતક વ્યક્તિને ગાયનાં છાણ મૂત્ર, તલથી લિપાયેલી ભૂમિ પર કેમ સુવડાવવામાં આવે છે?**

  સૌપ્રથમ જે ભૂમિ પર મૃતકને સુવડાવવાનાં હોય તે ભૂમિને જળથી લૂછી, ગાયનાં છાણથી લીપવું જોઈએ, પછી તેના પર તલ અને કૃષ (ઘાસ – દાભ) ફેલાવવા જોઈએ. જેનાથી ભૂમિ પવિત્ર અને શુદ્ધ બને છે. જેને મંડલન ભૂમિ કહેવાય છે. જે ભૂમિ પર દેવતાઓ બિરાજે છે - શ્રી બ્રહ્મા, શ્રી વિષ્ણુ, શ્રી મહેશ, શ્રી રુદ્ર, શ્રીયમુનાજી, શ્રી લક્ષ્મીજી, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ગુરુ, શ્રી માતાપિતા વગેરે દેવતાઓ જે મૃતકને મોક્ષ આપે છે.

- **મૃત વ્યક્તિના બંને પગ દક્ષિણ તરફ કેમ હોય છે?**

  વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિકોણથી સરખામણી કરીએ તો દક્ષિણ દિશા એ એકમાત્ર એવી દિશા છે જ્યાં ગુરુત્વાકર્ષણનું પ્રમાણ નબળું છે જે મૃત વ્યક્તિ માટે શ્રેષ્ઠ છે. દક્ષિણાયન સર્જનની એવી ગતિ છે જે સર્જક માટે હંમેશા સર્વોચ્ચ છે. જેઓ મૃત્યુ પામ્યા છે તેઓને પુનર્જીવિત કરવાની જરૂર છે. મૃતક નવા સર્જનની ગતિમાં સરળતા સાથે દક્ષિણાયનનો તબક્કો પ્રાપ્ત કરે માટે.

- **દિકરો અને પૌત્રો મૃતકની સામે કેમ ઉભા રહે છે?**

  જે મૃતકનાં લોહીથી સંબંધિત છે. તે મૃતકના દરેક સંકેતો મેળવી શકે છે, સમજી શકે છે. તેમની અંતિમ ઇચ્છા મુજબ મૃતકને મોક્ષનાં માર્ગે સિધાવવા તેઓનો સમાવેશ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. આ અપેક્ષા પૂર્ણ કરવા માટે તેઓને મૃતકની આસપાસ ઉભા રાખવાના હોય છે.

- **મૃતકના ચહેરા પર પંચરત્ન શા માટે મૂકવામાં આવે છે?**

  મૃતકના મુખ પર પંચરત્ન ચઢાવવાનું મહાત્મ્ય પુનર્જન્મની શક્યતા છે. જેમાં વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ છે કે ઋતુમતીની સ્ત્રીની જેમ તે પ્રસૂતિ માટે સક્ષમ બને છે. મૃતકના મુખમાં બેસાડેલું પંચરત્ન બીજ છે જે આત્માની શુભ ગતિ નક્કી કરે છે.

- **જે ઘરમાં મૃત્યુ હોય કે નજીકની ક્ષણોમાં થવાનું હોય ત્યારે - તલ, લોખંડ, સોનું, કપાસ, હિરણ્ય, ધૃત, મીઠું, સપ્તધન્ય, જમીન અને ગાયનું દાન શા માટે આપવામાં આવે છે?**

  ✓ **તલ** - તલના સળગવાથી ઉદભવતી અગ્નિની ઉર્જા ખૂબ જ તેજસ્વી હોય છે. જે તત્વ તેને સ્વીકારે છે તે ઉર્જાવાન અને શુદ્ધ બને છે. આ ઉર્જા વાતાવરણનાં શુદ્ધિકરણ કાર્યને યોગ્યતા અને ગતિ આપે છે.

  ✓ **લોખંડ** - લોખંડ એક એવી ધાતુ છે જે ઓજારો અને શસ્ત્રો બનાવવા માટે જરૂરી છે. જે મૃતકનું રક્ષક છે.

  ✓ **સોનું** - આ કિંમતી ધાતુ નિર્વાહનું સાધન છે. જે શારીરિક કષ્ટ નિવારક છે.

  ✓ **કપાસ** - માનવ જીવનની મુખ્ય આવશ્યક ચીજવસ્તુઓમાંની કપાસ - જે કપડાં પહેરવા માટે વ્યક્તિગત વસ્તુઓમાંની એક છે અને ઘર માટે ઉપયોગી છે.

  ✓ **હિરણ્ય** - સૌથી કિંમતી ધાતુ સૌથી શ્રેષ્ઠ પદાર્થ જે માણસને વધુ પ્રિય છે.

  ✓ **ધૃત-મધ** - જે શ્રેષ્ઠ ઔષધ માણસના દરેક શારીરિક રોગ પ્રતિકાર માટે જરૂરી અને ઉપયોગી છે.

- ✓ **મીઠું** - જે તમામ પ્રકારના ખોરાકને રાંધવા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે. જે દુર્ગમ પદાર્થોના ખોરાક માટે જરૂરી છે. જે અશુદ્ધિને નષ્ટ કરે છે અને કેવળ શુદ્ધતા જાળવે છે.
- ✓ **સપ્તધાન્ય** - સાત ધાન્યનું મિશ્રિત અનાજ. જેને સતત રાંધવાથી તૃપ્તિ, આરોગ્ય, વીર્ય, સ્વસ્થતા વધે છે. અનાજ શાશ્વત, અવિનાશી સુખ આપે છે.
- ✓ **ભૂમિ** - ભૂમિ એક એવું સાધન છે તે માનવ જીવન નિર્વાહ માટેનું મૂળ સાધન છે. જે મનુષ્યના જીવનને કાયમ સુખી અને સુરક્ષિત રાખે છે.
- ✓ **ગાય** - મૃત્યુલોકનું સર્વોચ્ચ જૈવિક અસ્તિત્વ - જે સનાતન પવિત્ર, શુદ્ધ, ઉત્તમ ઉપયોગી, શ્રેષ્ઠ ઔષધ, સર્વોત્તમ નિર્વાહ છે. જેનું દૂધ બ્રહ્માંડનું અમૃત છે.

- **શા માટે ભાઈઓ, બહેનો, મિત્રો, સગાંઓ, જાણીતા ભાઈઓ અને દુશ્મનો વગેરે એકસાથે માફી માંગે છે?**

માતાપિતા, શિક્ષક, ભાઈ, બહેન, પુત્ર, પુત્રી, પૌત્ર, સગા, સામાજિક, વૈવાહિક એટલે કે માતૃપક્ષ - પિતૃપક્ષ, મિત્ર, પાડોશી વગેરે પોષક વર્ગ છે. જે કાયમ માટે ઋણી રહે છે. મૃતકનાં ગોત્ર અને ઋણ સંબંધ અને કાર્યો સાથે બાધ્ય છે. તેઓ ઋણ અને કાર્યો અનુસાર મૃતકને બંધનમાંથી મુક્ત કરવા પ્રાર્થના કરે છે.

- **અગ્નિદાહ આપનારા પુત્રો અને પૌત્રો મૃતકને ખભા પર કેમ લઈ જાય છે?**

સ્મશાનયાત્રાનું નેતૃત્વ સામાન્ય રીતે મૃતકના પુત્ર અથવા મુખ્ય શોક કરનાર દ્વારા કરવામાં આવે છે. પુત્ર પોતાના હાથમાં પ્રજ્વલ્લિત અગ્નિને માટીના કુંડામાં લઈને મૃતકની અર્થી આગળ સાવચેતીથી ડગ ભરે છે. આ એ જ ગૃહપત્ય ગોત્ર અગ્નિ છે, જે મૃતક ને જ્યારે મંડલન ભૂમિ પર સુવડાવવામાં આવે છે ત્યારે પ્રજ્વલ્લિત કરવામાં આવે છે. મૃતકને અંતિમ પ્રયાણ સમયે તેમના રક્ત-સંબંધીઓ દ્વારા સ્પર્શ કરવામાં આવે છે અને દરેક વિધિમાં ઉપસ્થિત રહેવાથી મૃતકને મોક્ષ મળે છે. આ સિવાય મૃત વ્યક્તિને કોઈ અશુદ્ધ સ્પર્શ નહીં થાય અને મૃતક વ્યક્તિનાં હલન ચલનમાં અસ્વસ્થતા ન થવી જોઈએ તેની તકેદારી રાખવા પુત્રો, પૌત્રો અને રક્ત-સંબંધીઓ ખભા પર લઈ જાય છે.

- **શા માટે મૃત શરીર પર ધૃતકા લગાવવામાં આવે છે?**

મૃતદેહને સ્નાન કરાવ્યા બાદ તેના પર ધૃત અને સુગંધિત પદાર્થોનો લેપ કરવામાં આવે છે. આ લેપથી મૃતકની આત્માને આનંદ મળે છે અને તેમને સુખ મળે છે. જે લોકમાં તેઓ જવા માગે છે, તેમને તેમના કામ પ્રમાણે યોગ્ય પ્રકારની ઉર્જા મળવી જોઈએ. અત્યારનાં દિવસોમાં હોસ્પિટલમાં જે પ્રકારની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી રહી છે તે મુજબ મૃતદેહને કોઈને કોઈ હથિયાર વડે સારવાર આપવામાં આવી રહી છે, મૃતક પાસે કોઈક પ્રકારની અશુદ્ધિઓ ધરાવતી દવા હોવાનું જણાયું છે, તે શરીર પર કોટિંગ કરીને અનુકૂળતાપૂર્વક મૃતદેહનો દુર્ગંધ સાથે અગ્નિસંસ્કાર કરી શકે છે. પરંતુ અગ્નિ સંસ્કાર યજ્ઞનો એક પ્રકાર છે અને મૃતકના દેહને ચંદન, સુગંધિત દ્રવ્યોનો લેપ કરીને અર્પણ કરવું એ મૃત શરીરને અગ્નિદાહ્ય માટે સિદ્ધ કરવાનો પુરાવો છે. આવા સમયે મૃતકનાં શરીરને લેપ ન લગાવતા કેવળ સુગંધી કાષ્ઠ, ધૂપ પાઉડર આદિ થી અગ્નિદાહ સિદ્ધ કરવો.

- **શા માટે મૃત શરીરને ભૂમિ સ્પર્શ કરવવામાં આવે છે?**

જે ભૂમિ અર્થાત જે ઘરમાં રહેતા હતા તે ભૂમિપર જ મૃત્યુ પામ્યા છે. તે ભૂમિ તેમની મૂળ અને પ્રાથમિક છે, જ્યાં તેમને સ્વ જીવન પુરુષાર્થ, પવિત્રતા, વિશ્વાસ અને આનંદની સહકુટુંબ તપશ્ચર્યા કરી છે, માટે મૃતકનું શરીર સ્પર્શથી આ ભૂમિ તૃપ્ત થાય છે, આ ભૂમિની પૂજા કરી મંત્ર ભણી તેને સ્વ દાન કરવામાં આવે છે. જેથી ભૂમિ પ્રસન્ન થઈ તે મૃતાત્માની શ્રેષ્ઠ ગતિ કરે છે.

- **શા માટે સ્ત્રીઓ મૃતકો માટે શોક કરે છે?**

સ્વાભાવિક છે મૃતક વ્યક્તિ રક્ત સંબંધી હોય - કૌટુંબિક વ્યક્તિ હોય - સગાસ્નેહી વ્યક્તિ હોય - પરોપકારી વ્યક્તિ હોય - સાચું-પવિત્ર-શુદ્ધ જીવન જીવતી વ્યક્તિ હોય તો તેના માટે શોકનો સમય હોય. સ્ત્રી લાગણી અને કરુણાથી ભરેલી હોય છે, આવી સ્થિતિમાં તે ધીરજ અને હિંમત ગુમાવી બેસે છે. તે ન તો પોતાનું ધ્યાન રાખે છે અને ન તો સમયની પરવા કરે છે. તે નદીની જેમ પોતાની જાતને દબાવી દે છે, તેની કલ્પના, તેની લાગણી, તેની પ્રવાહીતા જે અખૂટ છે અને જે મૃતકમાં અખૂટ શ્રદ્ધા છે, વિશ્વાસ છે, પવિત્રતા છે, સર્વસ્વ છે, પરમેશ્વર છે. એટ્લે તેની અમૃત વાત્સલ્ય ધારા વહેવાની જ.

- **મૃતદેહની ઉત્તર દિશામાં મંત્રનો પાઠ શા માટે કરવામાં આવે છે?**

મૃતકને દક્ષિણાભિમુખ રાખવામાં આવે છે, તેથી તેમની ઉત્તર ક્રિયા માટે અંજલિ, પ્રાર્થના, જપ ગમે તે કરવા પડે. ઉત્તર દિશાનું ગુરુત્વાકર્ષણ બળ અધિક છે જે મૃતકને સર્વ પ્રકારની અંજલિથી આમુખ કરે છે.

- **મૃત્યુ સમયે સૂર્ય, પ્રભુ ચિત્ર નિરીક્ષણ, પથ્થર પર સ્થાપિત યવ, સરસવ, દુર્વા અને લીમડાના પાનને શા માટે સ્પર્શ કરાવીએ છીએ?**

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ મૃત્યુની નજીક હોય, ત્યારે તેને સૂર્ય દર્શન નિરીક્ષણ કરાવવું આવશ્યક છે, કારણ કે આપણી સંસ્કૃતિ સૂર્ય ઉપાસક છે. જે સૂર્યમાંથી જન્મે છે તે અંતે સૂર્યમાં વિલીન થાય છે. તેથી મૃત્યુ નજીકની વ્યક્તિને સૂર્ય દર્શન અથવા ચિત્ર નિરીક્ષણ કરાવીને યોગ્ય ગતિ પ્રાપ્ત કરાવવી.

- ❖ પથ્થર પર સ્થાપિત યવ - આ સામગ્રી એક એવી મૂલ્યાંકન ભરેલ છે કે વ્યક્તિનું મન, શરીર અને સંપત્તિ શુદ્ધ થાય છે. મૃતકને દર્શન કરાવવાથી મૃતકમાં શક્તિની સ્મૃતિ અને શુદ્ધ સ્પંદનો જાગે છે, જે કદાચ તેની અંતિમ ક્ષણોને ઉજ્જવળ બનાવી શકે છે.
- ❖ સરસવ - સમાન ચેતના પ્રસારિત કરે છે. જે કદાચ મૃતક માટે જીવિત થવાની આશાનું કિરણ જગાવે
- ❖ દુર્વા - શુદ્ધ, નિર્મળ, શુદ્ધ પ્રાકૃતિક છોડ છે. જેમાં શ્રી પ્રભુનો સદૈવ વાસ છે. તેથી જ તેનો ઉપયોગ દરેક શુભ વિચાર અને શુભકાર્યમાં કરીએ છે. જેના સ્પર્શથી વ્યક્તિ પવિત્ર બને છે.
- ❖ લીમડાનાં પાન**નો રસ** એક ઔષધી છે. જે કોઈપણ રોગ અને અશૌચનો નાશ કરે છે. જે વ્યક્તિ મૃત્યુની નજીક છે તેને આ સર્વે તણખાનો ટેકો છે. જે કદાચ જીવન બચાવે છે.

આ સર્વે સામગ્રી શુદ્ધ, પવિત્ર અને માંગલિક છે.

- **અગ્નિસંસ્કાર અને જળ-તર્પણ અનેકોં સંબંધીઓ સાથે શા માટે કરવામાં આવે છે?**

અગ્નિ સંસ્કાર અને તર્પણ વિધિ મૃતકનાં રક્ત-સંબંધીઓ, સગાસ્નેહીઓ, મિત્રો, સંબંધીઓ હસ્તક કરવામાં આવે છે. મૃતક સર્વે સાથે હૃદયસ્થ, મનસ્થ, પ્રાણસ્થ, તનસ્થ, ધનસ્થ અને સંસ્કૃતિસ્થ જીવન વિતાવેલ છે, જે સદા માટે વિખૂટું પડે છે, જે તેનાં માટે પણ કષ્ટદાયક છે અને હયાતો માટે પણ કષ્ટદાયક છે. આ કષ્ટને સદા સ્મૃત કરવા, મુક્ત કરવા, અને યોગ્ય સ્થાને પ્રસ્થાન થાય અથવા વિશિષ્ટ ગતિ પ્રાપ્ત થાય અથવા મૃતકને બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત થાય તે હેતુથી આ સંસ્કાર અને વિધિ કરવી જ રહી. સ્વજન પરદુ:ખ ભંજન બને, મૃતક અને સર્વે નિકટ હયાતોની દિશા અને દશા ઉત્તમ બને. અગ્નિસંસ્કાર કર્યા બાદ, ચિતા આહુતિ આપ્યા બાદ, યજ્ઞ મંત્રોચ્ચાર કર્યા બાદ, જળાશય અથવા નદી સ્નાન અનિવાર્ય છે, જ્યાં પહેરેલા કપડાં ધોયા પછી સ્નાન કરો અને મૃતક વ્યક્તિનું ધ્યાન ધરી, જળ દાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લો, મૌન રાખો. જળમાં પ્રવેશ્યા પછી માથાનાં વાળની શિખા ખોલીને અપસવ્ય થઈ માથું ભીનું કરો અને દક્ષિણ તરફ મુખ કરી મંત્રોચ્ચાર કરતા કરતા સ્નાન કરો. ત્યારપછી કિનારે આવીને શિખા બાંધીને કુષને સીધા બંને હાથમાં રાખીને જળકળશમાંથી તલની અંજલિ લઈને પિતૃતીર્થથી દક્ષિણ દિશામાં ભૂમિ પર કે પથ્થર પર એક, ત્રણ કે દસ વખત જળનું દાન કરવું. અને પ્રાર્થના કરવી - હે જીવજાતિમાં જન્મેલ આત્મા! મારા દ્વારા આપવામાં આવેલ આ તિલોદકથી તમે સંતુષ્ટ છો. ત્યારપછી જળમાંથી બહાર આવીને કપડાં પહેરીને સ્નાન-વસ્ત્ર નિચોવીને પવિત્ર ભૂમિ પર બેસી જાઓ. પ્રાર્થના સભા પછી, બધા મૃતકના પરિવારનાં ગૃહ સ્થાને પ્રયાણ કરે.

- **અગ્નિસંસ્કાર પછી અસ્થિ સંચયન શા માટે અને શા માટે ઘટ ભંગાણની વિધિ કરવામાં આવે છે?**

અગ્નિસંસ્કાર પછી અસ્થિ સંચયન સંગ્રહની વિધિ છે, જે અસ્થિ અને અવશેષોને અસ્થિકુંભમાં એકત્રિત કર્યા પછી તેને શુદ્ધ અને વિસર્જન કરવાની વિધિ છે. અસ્થિ વિસર્જન વિધિ મૃતકનાં મુખ્ય વ્યક્તિ ભલે તે પત્ની - પુત્ર - પતિ અથવા પૌત્ર કરે છે. અસ્થિ વિસર્જનની વિધિમાં હાથને શુદ્ધ કર્યા પછી, દાહ-સંસ્કાર ભૂમિની ભસ્મ – અસ્થિ - અવશેષો પર મંત્રોચ્ચાર કરતા કરતા દૂધ અને જળથી શાંત અને શુદ્ધ કરી, ઔદુમ્બર અથવા સમ્મીનાં ઝાડની લાકડીથી અસ્થિ એકત્રિત કરવા. આ અસ્થિ - ભસ્મને મંત્રોચાર કરતા કરતા દૂધથી પ્રક્ષાલન અર્થાત સ્નાન કરાવી માટીનાં કુંભ કે વાસણમાં અથવા કૃષ્ણ મૃગ ચામડામાં રાખવાના છે, અને વિનંતી કરવાની હોય છે – હે આત્મા! આ પંચ મહાભૂતમાંથી ઉઠો અને એક નવું સ્વરૂપ ધારણ કરો. તમારા શરીરનાં તમામ ઘટકોને ભેળવીને તમે જે વિશ્વમાં – લોકમાં જવા માંગો છો ત્યાં સિધાવો - સવિતા અર્થાત જળ તમને ત્યાં સ્થાપિત કરે. આ તમારા અસ્થિ છે, તમે ઐશ્વર્યથી તેની સાથે તૃત્યતાથી એકૈય થઈ ધન્ય થાઓ. સંપૂર્ણ અવયવોનાં શરીર અને અસ્થિઓ દ્વારા સુંદર અને યોગ્ય બનો. તમે દૈવી જગતમાં દેવતાઓને પ્રિય બનો. આ પછી અગ્નિમાં ત્રણ આહુતિ આપવી. આ અસ્થિ ભસ્મ એકઠી કર્યા પછી કુંભ પાત્રને તમારા હાથે દૂધ અને

પવિત્ર જળથી ધોઈને તમારા માથા અને આંખો પર લગાવો અને અસ્થિ ભસ્મ કુંભ પાત્રને દક્ષિણ દિશામાં રાખો. અંતમાં દાહ-સંસ્કાર ભૂમિને પ્રણામ કર્યા પછી ગૃહ સ્થાને પ્રસ્થાન કરવાનું છે. આ અસ્થિ કુંભને સમ્મી વૃક્ષની ડાળી સાથે બાંધવામાં આવે છે અને ત્યાં યજ્ઞ કરવામાં આવે છે. તે પછી તે જ અસ્થિ-ભસ્મ કુંભને પવિત્ર નદીમાં યોગ્ય મંત્રોચ્ચાર સાથે વિસર્જન કરવામાં આવે છે.

- **મૃતકના કલ્યાણ માટે શું કરવું જોઈએ? (અંજલિ સભા - બેસણું)**

મૃતકનાં કલ્યાણ માટે પ્રાર્થના, સ્તોત્ર જપ, અંજલિ ગીત અને શુભ વચનોનું પારાયણ દ્વારા તે મૃતક મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. તેના કલ્યાણ માટે આ કર્તવ્ય કરવું અતિ શ્રેષ્ઠ છે. આપણે એવી વિચાર દ્વારા આ કાર્ય કરવાનું છે, જેમાં સર્વે આવનાર વ્યક્તિઓની ઉર્જાથી મૃતકનાં આત્માને યોગ્ય ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

- **મૃત્યુ અને દાહ-સંસ્કાર ભૂમિ સુધી પહોંચવા કઈ વિધિ જરૂરી છે?**

જે વ્યક્તિ શાંત અથવા મૃત જોવા મળે, ભલે તે ઘરે હોય કે હોસ્પિટલમાંથી લાવવામાં આવે, તેને સ્નાન કરાવી, નવા વસ્ત્રો અને સુગંધિત ઔષધિઓ લગાવી, ભૂમંડન ભૂમિ જે ગાયનું છાણ, તલ અને કૃષ ફેલાવી ભૂમિ પવિત્ર અને શુદ્ધ કરવી. જેના માત્ર ભગવાન બિરાજમાન છે, દેવતાઓ બિરાજે છે - શ્રી બ્રહ્મા, શ્રી વિષ્ણુ, શ્રી. મહેશ, શ્રી રુદ્ર, શ્રીયમુનાજી, શ્રી લક્ષ્મીજી, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ગુરુ, શ્રી માતાપિતા વગેરે મૃતકને મોક્ષ આપે છે. દક્ષિણોન્મુખ અથવા ઉત્તરોન્મુખ તરફ શારીરિક દિશા સ્થિતિ બનાવીને સુવડાવવાનાં હોય છે, તેમના બંને અંગૂઠા અથવા પંજા સૂતળી અથવા નાડા છડીથી બાંધી, બંને હાથનાં પંજામાં તુલસીનાં પાન મૂકવા. મૃતકની કુમકુમ અને અક્ષતથી પૂજા કર્યા બાદ સુખડની માળા અને પુષ્પોથી સુશોભિત કરીને તેની અર્થિ તૈયાર કરવાની હોય છે. માથા નજીક એક અખંડ દીપક પ્રગટાવવો. આ ગૃહપાત્ય અખંડ દીવો મૃત વ્યક્તિના પરિવારની ગોત્ર જ્યોત છે - તેજ છે - અગ્નિ છે. ત્યારબાદ વેદ અને તેમનાં ધર્મ અનુસાર મંત્ર જાપ કરવો. આ સર્વે ક્રિયા મુક્તદાયક છે. જેનાથી મૃતક વ્યક્તિ તમામ દોષોથી મુક્ત થઈ જાય છે.

ઘરના અન્ય મુખ્ય સભ્યોમાંથી, મહિલાઓએ ઘરના રસોડામાં રાંધેલા ખાદ્યપદાર્થોને અખાદ્ય ગણીને તાત્કાલિક દૂર કરવા પડે છે. દરેક રૂમની ચાદર, કપડાં શુદ્ધ કરીને ઘરને શુદ્ધ કરવું પડે છે. તેમના ધર્મના રિવાજ મુજબ વૃદ્ધ મહિલાઓએ પવિત્ર અને શુદ્ધ માનવામાં આવતી તમામ વસ્તુઓ - તુલસીના પાન, ગંગાજળ, યમુના જળ, નર્મદાજલ, સોનું વગેરે એક વાસણમાં એકત્રિત કરવું. જનોઈ, કંઠી, માલ્યા, કપડાં, ઘરેણાં અને ત્રણ પિંડની વ્યવસ્થા કરવી. જ્યાં મૃતકને સુવાડવામાં આવે છે ત્યાં પ્રથમ પિંડનું દાન કરો, બીજું અડધે રસ્તામાં દાન કરવું અને ત્રીજું છેલ્લુ ચિતા પર દાન કરવું.

સર્વે સંબંધિત – પ્રેમાળ – કુટુંબ – સાગા વ્હાલા – મિત્રો વર્તુળ અને નજીકનાં લોકોએ ધ્યાન આપીને સમયબદ્ધ અંતિમ સંસ્કારની વિધિ શરૂ કરવી. ગૌત્ર કર્મકાંડી બ્રાહ્મણ અથવા સામાજિક ગૌર બ્રાહ્મણને તાત્કાલિક બોલાવ્યા પછી તેમની સલાહ મુજબ અંતિમ પૂજા પદ્ધતિ અને નિયમો અનુસાર ક્રિયા કરવી. ગૌર બ્રાહ્મણનાં નિર્દેશને ધ્યાનમાં રાખી ધાર્મિક વિધિઓનું પાલન કરવું. સાથો સાથ જે સ્મશાનમાં મૃતકનો અગ્નિસંસ્કાર કરવાનો હોય ત્યાં ચિતાનું નિર્માણ અને ચંદન, તુલસી અને પલાશના લાકડાં, છાણાં, ઘી, પૂજાની સામગ્રી તૈયાર રાખવી.

મૃતકના સંસ્કાર તેમના રક્ત-સંબંધીઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે, ચિતા કર્યા બાદ તમામ સ્નેહીઓ અને અતિથિઓને મંત્રોચ્ચાર કરી અગ્નિસંસ્કાર કર્યા બાદ સ્વ શુદ્ધિ માટે જળાશય અથવા નદી તરફ જાઓ.

- **ચિતામાં મૃતદેહને અગ્નિ અર્પણ કરવાની વિધિ શું છે?**

હિંદુ શાસ્ત્રોક્ત પ્રણાલી અનુસાર મૃતકનું શરીર અગ્નિ એટલે કે અગ્નિને સમર્પિત કરવામાં આવે છે, તેની યોગ્યતા અને સંસ્કૃત સંસ્કાર સમાન છે - આ અંતિમ સંસ્કાર હિન્દુ ધર્મ સંસ્થાપન સમાજ આ વિધિને યજ્ઞ માને છે. વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંત છે - જે સર્વજ્ઞ, વૈજ્ઞાનિક, પ્રજ્ઞા દ્વારા લાયક છે કે જે કંઈ શક્તિ છે, તે આકાશ તરફ છે અથવા આપણી ઉપર છે. સ્મશાન સ્થળને સાફ અને શુદ્ધ કર્યા પછી, અગ્નિ દેવતાની પુષ્પો, અક્ષત વગેરેથી પૂજા કરીને મંત્રથી અગ્નિની પ્રાર્થના કરવી

त्वं भूत्कृज्जगध्योने त्वं लोकपरिपालक: ॥

उपसंहार कस्तस्मादेनं स्वर्ग मृतं नय ।

જ્યારે શરીરનો અડધો ભાગ અગ્નિ ગ્રહ દ્વારા લેવામાં આવે છે, તે સમયે અગ્નિ સંસ્કાર વિધિ કરનાર વ્યક્તિએ મૃત વ્યક્તિને સુખ આપવા માટે મંત્રનો જાપ કરવો

अस्मात त्वमधिजातोसी त्वदयं जायातां पुन: ॥

'असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ज्वलितपावक॥

તેથી જેઓ આધ્યાત્મિક પ્રાર્થના કરે છે, તેઓનાં હૃદયની પ્રાર્થના પ્રભુ સ્વીકારે છે. આપણી હિંદુ સંસ્કૃતિ પ્રણાલીમાં અંતિમ સંસ્કાર પ્રક્રિયાનો અગ્નિ ઉપરની તરફ વધે છે. જેને આપણે સૌ ગર્વથી સમજીએ છીએ કે આપણા આત્માપૂર્ણ વ્યક્તિત્વે બ્રહ્મત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે, મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે, ભગવાન સાથે એક થયો છે.
આ આપણી સંસ્કૃતિની પ્રમાણતા અને વિજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા છે. આપણા ઋષિઓ, મહર્ષિઓ, વેદાંતીઓ અને શ્રેષ્ઠીઓ અગ્નિના ઉપાસક હતા અને રહ્યા છે, જેમણે સાબિત કર્યું છે કે અગ્નિ સત્ય, પવિત્ર, શુદ્ધ અને મૂળભૂત તત્વોમાં શ્રેષ્ઠ છે. આપણે પણ આ પરમ તત્વને પ્રાપ્ત કરવાનું છે. એટલા માટે દરેક યોગ્ય ક્રિયામાં અગ્નિ પ્રગટાવીને, સાક્ષી માનીને, જેમ તેઓ તેજોમય છે તેમ આપણે તમામ નકારાત્મકતાનો નાશ કરીને જ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાની છે.

- **પંચક સમયગાળામાં મૃત્યુના કિસ્સામાં અગ્નિસંસ્કારની પદ્ધતિ શું છે?**

મહિનાની શરૂઆતમાં ધનિષ્ટા નક્ષત્રના અર્ધભાગથી રેવતી નક્ષત્ર સુધી પંચ કાલ છે. તેને દોષ અને અશુભ માનવામાં આવે છે. આ સમયગાળા દરમિયાન મૃતકના અંતિમ સંસ્કાર યોગ્ય નથી. આ સમયગાળો તમામ જીવોનાં દુઃખનું કારણ બને છે. પંચ કાલ દરમિયાન મૃતકનાં તમામ કાર્યો કરનાર પુત્ર અને વહુને જ દુઃખ થાય છે. આવા મૃતકના અગ્નિસંસ્કાર માટે યોગ્ય વિધિ કરવામાં આવે તો પુત્ર અને નજીકના સગા-સંબંધીઓનું દુઃખ દૂર થઈ શકે છે. વિધિ-વિધાન જાપ કર્યા પછી મૃતદેહનાં શબઘર પાસે કૃષના ચાર પૂતળાં બનાવી નક્ષત્ર મંત્રોચ્ચાર કરી તૈયાર રાખવાં અને આ જ પૂતળાંથી મૃતકનો અગ્નિસંસ્કાર કરવો.

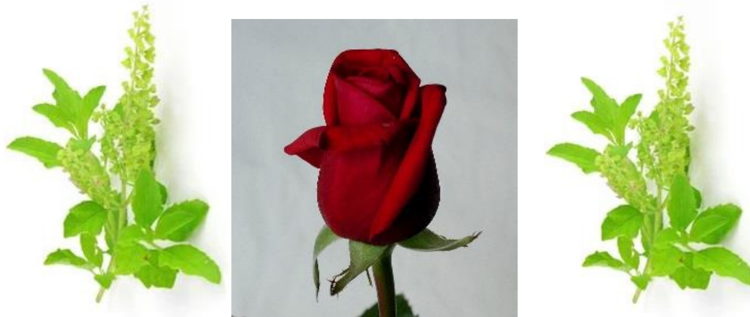
- **મૃત્યુ સુધી**

જો આપણે સાંભળ્યું કે કહ્યું કે ઘરમાં કોઈ શાંત થઈ ગયું છે અથવા કોઈનું મૃત્યુ થયું છે, તરત જ ક્ષણ માટે જાતને મજબૂત કરીને સ્વ સંભાળ રાખો, ઘરમાં જે કુટુંબીઓ છે તેમની સંભાળ રાખો અને બધા સાથે મળીને શાંતિ રાખો. ધીરે ધીરે આશ્વાસન મેળવ્યા પછી, પોતાની જવાબદારી તરફ મન એકાગ્ર કરીને, દરેક સાથે વાત કરી, પોતાની જવાબદારી સોંપતી વખતે પરિસ્થિતિને કાબૂમાં રાખી, ધીમે ધીમે અંતિમ સંસ્કારની વિધિ અને યોગ્યતા માટે સર્વેને તૈયાર કરો. પ્રથમ: શાસ્ત્રો અનુસાર - પુનરુત્થાન માટે મંત્રોનો જાપ કરો- જે એક માન્યતા છે. જો સફળતા ન મળે તો અંતિમ સંસ્કારની વિધિ શરૂ કરવામાં આવે છે.

- **મૃત્યુ પછી નો પ્રથમ તબક્કો**

જે વ્યક્તિ મૃત્યુ પામે છે અથવા જે ઘરે મૃત્યુ પામે છે અથવા હોસ્પિટલમાંથી લાવવામાં આવે છે, તેને પહેલા સ્નાન કરાવવામાં આવે છે, ત્યારબાદ નવા વસ્ત્રો અને સુગંધિત દવાઓ લગાવી તેને મૃત્યુ સંસ્કાર માટે તૈયાર કરો. ભૂમિને જળથી શુદ્ધ કરી – તલ - ગોબર અને કૃષ એટલે કે સૂકા ઘાસની મૃત્યુશૈયા બનાવી - દક્ષિણાન્મુખ અથવા ઉત્તરાન્મુખ શારીરિક દિશા સ્થિતિ બનાવી સૂવડાવવામાં આવે છે, તેમના બંને અંગૂઠા અથવા પંજા સૂતળી અથવા નાડા છડીથી બાંધવામાં આવે છે, તુલસીના પાન મૃતકના બંને હાથના પંજામાં મૂકવામાં આવે છે, મૃતકને કુમકુમ અને અક્ષતથી પૂજન કર્યા બાદ સુખડનાં હાર, ફૂલોનાં હાર અને ફૂલોથી શણગારીને મૃતકની અર્થી તૈયાર કરવામાં આવે છે. માથાની નજીક અખંડ દીપક પ્રગટાવવાનો હોય છે. આ ગૃહપાત્ય અખંડનો દીવો મૃત વ્યક્તિના પરિવારની જ્યોત છે - તેજ છે - અગ્નિ છે. તે પછી તેમની પાસે વેદ અને તેના ધર્મ અનુસાર મંત્રનો જાપ કરવો. ઘરના અન્ય મુખ્ય સભ્યોમાંથી મહિલાઓએ ઘર રસોડામાં રાંધેલી ખાદ્ય સામગ્રીને અખાદ્ય ગણી તાત્કાલિક દૂર કરવી, દરેક રૂમની ચાદર અને કપડાં શુદ્ધ કરવા એટલે ઘર શુદ્ધ કરવું. તેમના ધર્મના રિવાજ મુજબ, વૃદ્ધ મહિલાઓએ પવિત્ર અને શુદ્ધ માનવામાં આવતી વસ્તુઓ તુલસીના પાન, ગંગાજળ, યમુના જળ, નર્મદાજલ, સોનું વગેરે એક વાસણમાં એકત્રિત કરવું. જનોઈ, કંઠી, માલ્યા, કપડાં, ઘરેણાં અને ત્રણ પિંડની વ્યવસ્થા કરવી. જ્યાં મૃતકને સુવાડવામાં આવે ત્યાં પ્રથમ પિંડનું દાન કરો. બીજું અડધે રસ્તામાં દાન કરવું અને ત્રીજું છેલ્લુ ચિતા પર દાન કરવું.

ગૌત્ર કર્મકાંડી બ્રાહ્મણ એટલે સામાજિક ગૌર બ્રાહ્મણને તાત્કાલિક બોલાવ્યા પછી, તેમના નિર્દેશ મુજબ સામગ્રી અને ધાર્મિક વિધિઓનું પાલન કરવું. અંતિમ પૂજા વિધિ નિયમો અનુસાર કરવાની. સાથોસાથ જે સ્મશાનમાં મૃતકનો અગ્નિસંસ્કાર કરવાનો હોય ત્યાં ચિતાનું નિર્માણ અને ચંદન, તુલસી અને પલાશના લાકડાં, છાણાં, ઘી અને અન્ય સામગ્રી તૈયાર કરવા જાણ કરવી.

- **અંતિમ સંસ્કાર વિધિ અને મહાત્મય**

ગૌત્ર શ્લોક અથવા મંત્રનો પાઠ કરો

(જે સ્વ કુટુંબ ગૌત્ર હોય તે પ્રમાણે)

આપણી હિન્દુ સંસ્કૃતિ અથવા ધર્મ આધારિત પ્રથમ શ્રી ગાયત્રી મંત્રનો જાપ કરવો જોઈએ જે આપણો ગૌત્ર મંત્ર છે - ૩ વખત

ॐ ॐ भूर् भुवः स्वः। तत् सवितुर्वरेण्यं।
भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

આપણાં દીક્ષા મંત્રનો જાપ કરો જે ધર્મ સાથે જોડાયેલો છે તેની પાસે દીક્ષા મંત્ર છે – એકવાર

श्री कृष्ण: शरणं मम्

આપણાં સનાતન ધર્મના મંત્રનો જાપ કરો - 3. વખત

हरे राम हरे राम राम राम हरे हरे

हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे।

આપણાં શરણાગત મંત્રનો જાપ કરો

श्री कृष्ण: शरणं मम्

श्री कृष्ण: शरणं मम्

श्री कृष्ण: शरणं मम् - १०८ बार

“ पुष्टि मार्गीय व्यक्ति हो तो ”

मंगलाचरण

चिन्ता सन्तान हन्तारो यत्पादांबुज रेणवः।

स्वीयानां तान्निजार्यान प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥१॥

यदनुग्रहतो जन्तुः सर्व दुःखतिगो भवेत ।

तमहं सर्वदा वंदे श्री मद वल्लभ नन्दनम॥२॥

अज्ञान तिमिरान्धस्य ज्ञानान्जनशलाकया ।

चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्री गुरुवै नमः ॥३॥

नमामि हृदये शेषे लीलाक्षीराब्धिशायिनम ।

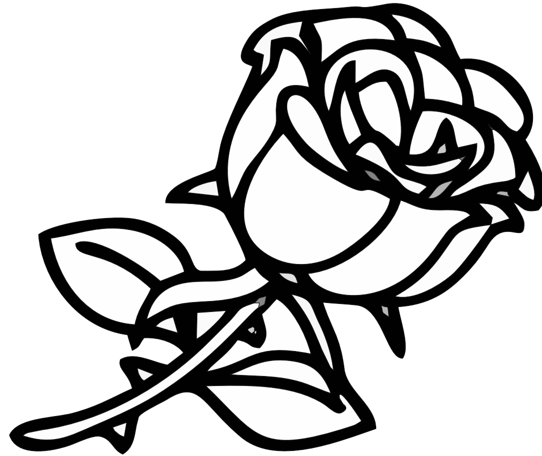
लक्ष्मी सहस्त्रलीलाभिः सेव्यमानं कलानिधिम॥४॥

चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च त्रिभिस्तथा ।

षडभिर्विराजते योऽसौ पंचधा हृदये ममः ॥५॥

॥इति श्री मंगलाचरण संपूर्णम॥

॥श्रीमदाचार्य चरण कमलेभ्य नमः॥

श्री यमुनाष्टकम पाठ स्मरण - १ बार

नमामि यमुनामहं सकल सिद्धि हेतुं मुदा
मुरारि पद पंकज स्फुरदमन्द रेणुत्कटाम ।
तटस्थ नव कानन प्रकटमोद पुष्पाम्बुना
सुरासुरसुपूजित स्मरपितुः श्रियं बिभ्रतीम ॥१॥

कलिन्द गिरि मस्तके पतदमन्दपूरोज्ज्वला
विलासगमनोल्लसत्प्रकटगण्ड्शैलोन्न्ता ।
सघोषगति दन्तुरा समधिरूढदोलोत्तमा
मुकुन्दरतिवर्द्धिनी जयति पद्मबन्धोः सुता ॥२॥

भुवं भुवनपावनीमधिगतामनेकस्वनैः
प्रियाभिरिव सेवितां शुकमयूरहंसादिभिः ।
तरंगभुजकंकण प्रकटमुक्तिकावाकुका-
नितन्बतटसुन्दरीं नमत कृष्णतुर्यप्रियाम ॥३॥

अनन्तगुण भूषिते शिवविरंचिदेवस्तुते
घनाघननिभे सदा ध्रुवपराशराभीष्टदे ।
विशुद्ध मथुरातटे सकलगोपगोपीवृते
कृपाजलधिसंश्रिते मम मनः सुखं भावय ॥४॥

यया चरणपद्मजा मुररिपोः प्रियं भावुका
समागमनतो भवत्सकलसिद्धिदा सेवताम ।
तया सहृशतामियात्कमलजा सपत्नीवय-
हरिप्रियकलिन्दया मनसि मे सदा स्थीयताम ॥५॥

नमोस्तु यमुने सदा तव चरित्र मत्यद्भुतं
न जातु यमयातना भवति ते पयः पानतः ।
यमोपि भगिनीसुतान कथमुहन्ति दुष्टानपि
प्रियो भवति सेवनात्तव हरेर्यथा गोपिकाः ॥६॥

ममास्तु तव सन्निधौ तनुनवत्वमेतावता
न दुर्लभतमारतिर्मुररिपौ मुकुन्दप्रिये ।
अतोस्तु तव लालना सुरधुनी परं सुंगमा-
त्तवैव भुवि कीर्तिता न तु कदापि पुष्टिस्थितैः ॥७॥

स्तुति तव करोति कः कमलजासपत्नि प्रिये
हरेर्यदनुसेवया भवति सौख्यमामोक्षतः ।
इयं तव कथाधिका सकल गोपिका संगम-
स्मरश्रमजलाणुभिः सकल गात्रजैः संगमः ॥८॥

तवाष्टकमिदं मुदा पठति सूरसूते सदा
समस्तदुरितक्षयो भवति वै मुकुन्दे रतिः ।
तया सकलसिद्धयो मुररिपुश्च सन्तुष्यति
स्वभावविजयो भवेत वदति वल्लभः श्री हरेः ॥९॥

॥ इति श्री वल्लभाचार्य विरचितं यमुनाष्टकं सम्पूर्णम ॥

કારણ કે શ્રી યમુનાજીની માતાનું સ્વરૂપ, શ્રી યમરાજજી શ્રી યમુનાજીનાં ભાઈ હોવાને કારણે, મૃતકનું પરિભ્રમણ યોગ્ય લોકમાં કરે.

कृष्णाश्रय

सर्वमार्गेषु नष्टेषु कलौ च खल धर्मिणि ।
पाष्ण्डप्रचुरेलोके कृष्ण एव गतिर्मम ॥१॥
म्लेच्छाक्रान्तेषुदेशेषु पापैकनिलयेषुचः।
सत्पीडा व्यग्रलोकेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥॥
गंगादितीर्थ वर्येषु दुष्टैरेवा वृतेस्विह ।
तिरोहिताधिदेवेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥३॥
अहंकार विमुढेषु सत्सु पापानुवर्तिषु ।
लाभपूजार्थयत्नेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥४॥
अपरिज्ञाननष्टेषु मन्त्रेष्ववव्रतयोगिषु ।
तिरूहितार्थवेदेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥५॥
नानावाद विनष्टेषु सर्वकर्मव्रतादिषु ।
पाषण्डेकप्रयत्नेषु कृष्ण एव गतिर्मम ॥६॥
अजामिलादिदोषाणां नाशको नुभवे स्थितः ।
ज्ञापिताखिल माहात्म्यः कृष्ण एव गतिर्मम ॥७॥
प्राकृताः सकल देवा गणितानन्दकं बृहत ।
पूर्णानन्दो हरिस्तस्मातकृष्ण एव गतिर्मम ॥८॥
विवेक धैर्य भक्त्यादि रहितस्य विशेषतः ।
पापासक्तस्य दीनस्य कृष्ण एव गतिर्मम ॥९॥
सर्व सामर्थ्यसहितः सर्वत्रैवाखिलार्हकृत ।
शरणस्थ्समुद्धारं कृष्णं विज्ञापयाम्यहम ॥१०॥
कृष्णाश्रयमिदं स्तोत्रं यः पठेत कृष्णसन्निधौ ।
तस्याश्रयो भवेत कृष्ण इति श्री वल्लभोब्रवीत ॥११॥

॥ इति श्री वल्लभाचार्यविरचितः कृष्णाश्रय सम्पूर्णः ॥

नवरत्नं

चिन्ताकापि न कार्या निवेदितात्मभिः कदापीति।
भगवानपि पुष्टिस्थो न करिष्यति लौकिकीं च गतिम ॥१॥

निवेदनण तु स्मर्त्तव्यं सर्वथा तादृशैर्जनैः।
सर्वेश्चर्श्च सर्वात्मा निजेच्छातः करिष्यति ॥२॥

सर्वेषां प्रभु संबंधो न प्रत्येकमिति स्थितिः ।
अतोऽय विनियोगेऽपि चिन्ता का स्वस्य सोऽपिचेत ॥३॥

अज्ञानादथवा ज्ञानात कृतमात्म निवेदनम ।
यैः कृष्णसात्कृतप्राणैस्तेषां का परिदेवना ॥४॥

तथा निवेदने चिन्ता त्याज्या श्री पुरुषोत्तमे ।
विनियोगेऽपि सा त्याज्या समर्थो हि हरिः स्वतः ॥५॥

लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति ।
पुष्टिमार्गस्थितो यस्मात साक्षिणो भवता खिलाः ॥६॥

सेवाकृतिर्गुरोराज्ञाऽबाधनं वा हरोच्छया ।
अतः सेवा परं चित्तं विधाय स्थीयतां सुखम ॥७॥

चित्तोद्वेगं विधायापि हरिर्यद्यत करिष्यति ।
तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिन्तां द्रुतं त्यजेत ॥८॥

तस्मात्सर्वातमना नित्यं श्री कृष्णः शरणं मम ।
वदद्भिरेव सततं स्थेयमित्येव मे मति ॥९॥

॥इति श्री वल्लभाचार्य विरचितं नवरत्नं समाप्तं॥

सिद्धांतमुक्तावली

नत्वा हरिं प्रवक्ष्यामि स्वसिद्धांत विनिश्चयम।
कृष्ण सेवा सदा कार्या मानसी सा परा स्मृता॥१॥
चेतस्तस्प्रवणं सेवा तत्सिच्द्धयै तनुवित्तजा।
ततः संसारदुःखस्य निवृत्तिर्ब्रह्मबोधनम॥२॥
परं ब्रह्म तु कृष्णो हि सच्चिदानंदकं बृहत।
द्विरूपं तद्वि सर्वं स्यादेकं तस्माद्विलक्षणम॥३॥
अपरं तत्र पूर्वस्मिन वादिनो बहुधा जगुः।
मायिकं सगुणं कार्यं स्वतंत्र चेति नैकधा॥४॥
तदेवैतत्प्रकारेण भवतीति श्रुतेर्मतम।
द्विरूपं चापि गंगावज्ज्ञेयं सा जलरूपिणी॥५॥
माहात्म्यसंयुता नृणां सेवतांभुक्तिमुक्तिदा।
मर्यादामार्गविधिना तथाब्रह्मापि बुद्ध्यताम॥६॥
तत्रैव देवतामूर्तिर्भक्तया या हश्यते क्वचित।
गंगायांच विशेषेण प्रवाहाभेदबुद्धये॥७॥
प्रत्यक्षा सा न सर्वेषां प्राकाम्यं स्यात्तया जले।
विहिताच्च फलात्तद्धि प्रतीत्यापि विशिष्यते॥८॥
यथा जलं तथा सर्वं यथा शक्ता तथा बृहत।
यथा देवी तथा कृष्णस्तत्राप्येतदिहोच्यते॥९॥
जगत्तु त्रिविधं प्रोक्तं ब्रह्मविष्णुशिवास्ततः।
देवतारूपवत्प्रोक्ता ब्रह्मणीत्थं हरिर्मतः॥१०॥
कामचारस्तु लोकेस्मिब्रह्मदिभ्यो न चान्यथा ।
परमानन्दरूपे तु कृष्णे स्वात्मनि निश्चयः॥११॥
अतस्तु ब्रह्मवादेन कृष्णे बुद्धिर्विधीयताम।
आत्मनि ब्रह्मरूपे हि छिद्रा व्योम्नीव चेतनाः॥१२॥
उपाधिनाशे विज्ञाने ब्रह्मत्वत्वावबोधने।
गंगातीरस्थितो यद्वदेवतां तत्र पश्यति॥१३॥
तथा कृष्णं परं ब्रह्म स्वस्मिन ज्ञानी प्रपश्यति।
संसारी यस्तु भजते स दूरस्थो यथा तथा॥१४॥
अपेक्षित जलादीनामभावात्तत्र दुःखभाक।
तस्माच्छ्रीकृष्णमार्गस्थो विमुक्तः सर्वलोकतः॥१५॥
आत्मानंदसमुद्रस्थं कृष्णमेव विचिन्तयेत।
लोकार्थी चेदभजेत कृष्णं क्लिष्टो भवति सर्वथा॥१६॥
क्लिष्टोपि चेदभजेत कृष्णं लोको नश्यति सर्वथा।
ज्ञानाभावे पुष्टिमार्गी तिष्ठेत पूजोत्सवादिषु॥१७॥
मर्यादस्थस्तु गंगायां श्रीभगवततत्परः।
अनुग्रहः पुष्टिमार्गे नियामक इति स्थितिः॥१८॥
उभयोस्तु क्रमेणैव पूर्वोक्तैव फलिष्यति।
ज्ञानाधिको भक्तिमार्ग एवं तस्मान्निरूपितः॥१९॥
भक्तयभावे तु तीरस्थो यथा दुष्टैः स्वकर्मभिः।
अन्यथाभावनापन्नस्तस्मात्स्थानाच्च नश्यति॥२०॥
एवं स्वशास्त्रसर्वस्वं मया गुप्तं निरूपितम।
एतदवुध्वा विमुच्येत पुरुषः सर्वसंशयात॥२१॥
॥इति श्री वल्लभाचार्य विरचिता सिद्धांतमुक्तावली
सम्पूर्ण॥

अंत आश्रय पद

दृढ इन चरण कैरो भरोसो, दृढ इन चरणन कैरो ।
श्री वल्लभ नख चंद्र छ्टा बिन, सब जग माही अंधेरो ॥
साधन और नही या कलि में, जासों होत निवेरो ॥
सूर कहा कहे, विविध आंधरो, बिना मोल को चेरो ॥

જે મૃત છે તે દેવલોક તરફ જાય છે, તેથી આ આત્મા દેવ સ્વરૂપ અથવા નિર્ગુણ સ્વરૂપ અથવા જ્યોતિ સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત થાય છે, જે આપણા માટે પૂજનીય છે - ભગવાન સ્વરૂપ. તેથી, તેમને છેલ્લી આરતીથી સન્માનિત કરીને વિદાય આપવી પડશે. આરતી પ્રશ્ચયાત હાજર દરેક પ્રેમાળ ઉપસ્થિત વ્યક્તિઓ મૃતક ફૂલો અર્પણ કરે છે અને બે ઘડી માટે મૌન પાળીને આત્માપૂર્ણ શ્રદ્ધાંજલિ આપે છે.

अंजली गीत

હે નાથ જોડી હાથ પાયે પ્રેમથી સહુ લાગીએ,

શરણું મળે સાચું તમારું એહ હૃદયથી માંગીએ,

જે જીવ આવ્યો આપ પાસે ચરણમાં અપનાવજો,

પરમાત્મા એ આત્માને શાંતિ સાચી આપજો...

વળી કર્મ નાં યોગે કરી જે કુળમાં એ અવતરે,

ત્યાં પૂર્ણ પ્રેમે ઓ પ્રભુજી આપની ભક્તિ કરે,

લાખ ચોરાશી બંધનોને લક્ષમાં લઈ કાપજો,

પરમાત્મા એ આત્માને શાંતિ સાચી આપજો...

સુખ-સંપત્તિ, સુવિચાર ને સતકર્મનો દઈ વારસો,

જન્મો જનમ સતસંગથી કિરતાર પાર ઉતારજો,

આ લોક ને પરલોકમાં તવ પ્રેમ રગ રગ વ્યાપજો,

પરમાત્મા એ આત્માને શાંતિ સાચી આપજો...

મળે મોક્ષ કે સુખ સ્વર્ગનાં આશા ઉરે એવી નથી,

દ્યો દેહ દુર્લભ માનવીનો ભજન કરવા ભાવથી,

સાચું બતાવી રૂપ શ્રી પ્રભુજી હૃદયે સ્થાપજો,

પરમાત્મા એ આત્માને શાંતિ સાચી આપજો...

प्रार्थना

ओ प्रेमी करुणामूर्ति पूज्य प्रभु
आपने वंदन हो वंदन हो
आप सच्चिदानंदधन हो
आप सर्वव्यापक हो सर्वज्ञ हो
सर्वशक्तिमान हो सर्वान्तर्यामी हो
हमें उदारता समदर्शिता समता दो
श्रद्धा भक्ति करुणा दो
हमें आध्यात्मिक अंत:शक्ति दो
हम वासना दमन मन विजयी हो
हम अहंकार काम क्रोध द्वेष मुक्त हो
हमारा जीवन दिव्य गुणी हो
सर्वे नाम रूप टूज दर्शन
सर्वे कर्मो से तुज सेवा
सदा तुज स्मरण रहे सदा तुज रटन रहे
सदा तुज पुकारे सदा तुज में स्थिर
त्वमेव माता च पिता तुम ही हो
त्वमेव बंधुश्च सखा तुम ही हो
त्वमेव विद्या द्रविणम तुम ही हो
त्वमेव सर्व मम देव तुम ही हो

कायेन वाचा मन सेन्द्रियैर्वा
बुद्धयात्मना वा प्रकृतै स्वभावात
करोमि यध्यत्सकलम परस्मै नारायणायेती समर्पयामि
नारायणायेती समर्पयामि नारायणायेती समर्पयामि।।

ॐ पूर्णमद: पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुद्च्यते:
पूर्णस्य पूर्ण मादाय पूर्णमेवावशिष्यते।।

ॐ शांति; शांति: शांति:!

- ❖ અંજલિ પહેલા મૃત વ્યક્તિની નજીક - ધીમે ધીમે દરેક અંજલિ દેનાર વ્યક્તિ મૃત વ્યક્તિને તેની નિકટતા અનુસાર તેની અભિવ્યક્તિ કહે છે.
- ❖ જે વ્યક્તિ મૃતકની પ્રથમ નજીકની વ્યક્તિ હોય, તે કઇ ભૂમિ પર અગ્નિ પ્રગટાવવાનો છે તે નિર્દેશ કરે છે અને સર્વેને નમન કર્યા પછી અને પરવાનગી સ્વીકાર્યા પછી, તે સ્મશાન યાત્રા માટેની શરૂઆત કરે છે.

  આ સ્મશાન યાત્રામાં સર્વે યાત્રીએ પગપાળા જવાનું હોય છે અને જરૂર જણાય તો મૃતકને પાલકી – રથ - શબ વાહિનીમાં ગોઠવીને યાત્રાનો પ્રારંભ કરવો.

  અહીં વિનંતી છે - કોઈને ગુસ્સો કરશો નહીં - રડશો નહીં - બૂમો પાડશો નહીં.

  યોગ્ય યાત્રીની જેમ જ મૃતકને પણ જાગૃત વ્યક્તિત્વની જેમ આદરપૂર્વક અંતિમ વિદાય આપવાની છે. યાત્રામાં ફૂલોની વર્ષા કરવી - અબીલ ગુલાલ ઉડાવવા
- ❖ પ્રથમ વિશ્રામ સ્થાન – ચાર રસ્તા - પિંડ સહારવું
- ❖ બીજું વિશ્રામ સ્થાન - ગુરુ દ્વાર
- ❖ ત્રીજું વિશ્રામ સ્થાન - નિજ મંદિર દ્વાર
- ❖ છેલ્લું સ્થાન – મુક્તિ દ્વાર - પિંડ સહારવું
- ❖ મૃત્યુ પથારી – વિધિ કરવી

  છેલ્લું એટલે અંતિમ એટલે પૂર્ણતા.

  આપણા હેતુથી સદગત આત્માને જ શાંતિ અને શાંતિ મળે અને જેણે ભક્તિભાવથી જીવન જીવ્યું, તેને યોગ્ય શ્રધ્ધાંજલિ સર્વે પરિવારના સભ્યો, જાણિતા ભાઈઓ અને નજીકના સગાંવહાલાં, એ જ પ્રાર્થના સાથે આ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. ન તો કર્મકાંડવાદી બ્રાહ્મણ કે ગૌત્ર ગૌરના સંહારનું લક્ષ્ય નથી.

  જેટલી જલ્દી આપણે આ સંસ્કાર, ક્રિયા અને પદ્ધતિને સમજીશું, તો જ આપણા પરિવારની વ્યક્તિ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ કરશે. તેમનામાં કોઈ ભય નથી, અંધશ્રદ્ધા નથી, તંત્ર નથી કે અજ્ઞાન નથી.

  આ પદ્ધતિ અને સાતત્યની લાગણીનો પુરાવો છે જે પરિવારના દરેક સભ્ય પાસે હોવો જોઈએ.

  આ પદ્ધતિ વિજ્ઞાન છે, તે સૈદ્ધાંતિક છે અને તે બિનસાંપ્રદાયિક છે, જે કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની જાતે અથવા પોતાના ધ્યાનથી અથવા તેના બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રી દ્વારા કરાવી શકે છે. આ વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંત અને બિનસાંપ્રદાયિકતાના કેટલાક પુરાવા આપણે પણ જાણ્યા, સાંભળ્યા, વાંચ્યા અને સમજ્યા છીએ.

  રાજા ભર્તુહરિ - જેમણે સ્વ તપસ્યા કરી અને સર્વ પૂર્વજોના કલ્યાણ માટે શ્રી ગંગાજીનું અવતરણ કર્યું.

  ભગવાન રામ - જેમણે પોતાના પિતાના મોક્ષ માટે જંગલમાં જ શ્રાદ્ધની વિધિ કરી હતી.

न मे मृत्युशंका न मे जातिभेदो

पिता नैव मे नैव माता न जन्म।

न बंधुर्नमित्रम गुरुनैरव शिष्य:

चिदानंद रूप: शिवोऽहं शिवोऽहं।।

<u>મહા મૃત્યુંજય મંત્ર</u>

'ॐ ત્રયમ્બકં યજામહે । સુગન્ધિમ્ પુષ્ટિવર્ધનમ્ ।

ઉર્વારૂકમિવ બન્ધનામ્ । મૃત્યોર્મુક્ષીયમામૃતાત્ ॥ '

<u>શ્રી ગાયત્રી મંત્ર</u>

ॐ ॐ भूर् भुवः स्वः। तत् सवितुर्वरेण्यं।

भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

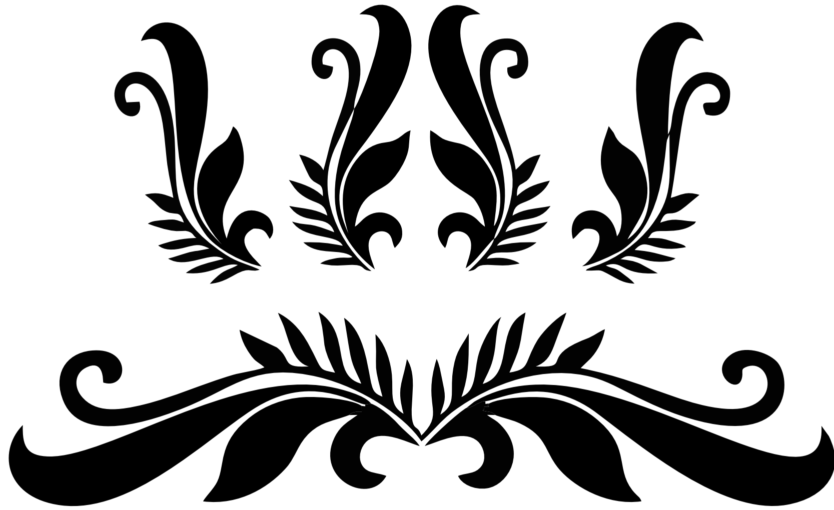
શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્ - શ્રી કૃષ્ણ: શરણં મમ્

૧

મહેકમાં મહેક મળી જાય તો મૃત્યુ ન કહો
તેજમાં તેજ મળી જાય તો મૃત્યુ ન કહો
રાહ જુદો જો ફંટાય તો મૃત્યુ ન કહો
શ્વાસની લીલા સમેટાય તો મૃત્યુ ન કહો

દીર્ઘ યાત્રાની જરૂરતથી સજ્જ થઈ જઈને
એક મંઝિલની લગન આંખે ઉતરવા દઈને
ભાનની ક્ષણને કાળજીથી સમેટી લઈને
'આવજો' કહીને કોઈ જાય તો મૃત્યુ ન કહો

જે નરી આંખે જણાયું ન એ તત્વ કળવા
જે અગોચર છે એ અસ્તિત્વને હરદમ મળવા,
દૂર દુનિયાના રહસ્યોનો તાગ મેળવવા
દ્રષ્ટી જો આંખથી છલકાય તો મૃત્યુ ન કહો

શબ્દ ક્યાં પહોંચે છે તે જાતે નિરખવા માટે
ભાન ની સૃષ્ટીની સિમાને પરખવા માટે
દિલના વિસ્તારની દુનિયાઓમાં વસવા માટે
કોઈ મહેફીલથી ઊઠી જાય તો મૃત્યુ ન કહો

કોઈ હસી ગયો અને કોઈ રડી ગયો
કોઈ પડી ગયો અને કોઈ ચડી ગયો
થૈ આંખ બન્ધ ઓઢ્યું કફન એટલે થયું
નાટક હતું મઝાનું ને પડદો પડી ગયો

૨

હું બધાં જ મરણ મરી ચૂક્યો છું
અને હું બધાં જ મરણ ફરીથી મરવાનો છું
વૃક્ષમાં હું લાકડાંનું મરણ મરીશ
પથ્થરનું મરણ મરીશ પથ્થરમાં
પૃથ્વીનું મરણ રેતીમાં
પાંદડાનું મરણ ખખડતા ગ્રીષ્મના ઘાસમાં
અને રંક લોહિયાળ મનુષ્યનું મૃત્યુ હું મરીશ.

૩

હું ફરી પાછો જન્મીશ, ફૂલો
વૃક્ષ અને ઘાસ થઈને
માછલી અને હરણ, પંખી અને પતંગિયું
થઈને ફરી પાછો જન્મીશ.
અને પ્રત્યેક સ્વરૂપમાંથી
ઝૂરાપો મને ખેંચશે ઉપરના દાદરને રસ્તે
ઠેઠ અંતિમ યાતના લગી,
મનુષ્યોની યાતના લગી.

૪

એકમેક તરફ વળવા માટે
જયારે ઝંખનાની આક્રમક મુઠ્ઠી
જીવનના બંને ધ્રુવ તરફ જોહુકમી બજાવતી હોય છે
ત્યારે તું થાય છે ધ્રુજતી તંગ પણછ.
તોપણ અનેકવાર, કેટલીયે વાર
તું મને મૃત્યુથી જન્મ લગી શિકારીની જેમ ખેંચી લાવશે,
સર્જનના યાતનાભર્યા રસ્તે, સર્જન નાં ભવ્ય પંથ પર.

૫

હું સરેરાશ નો માણસ છું, નીકળી જઈશ,
કોઈ ઓળખશે નહીં. સર્વને મળી જઈશ.
યાદના જલતા દીવાઓથી વધ્યું અંધારું,
હું નર્યા મીણનો માણસ છું ઓગળી જઈશ.
છું હવા, ને એ હવાને વળી વિસ્તાર ક્યો ?
નમતી પાંપણમાં થઈ સ્વપ્ન હું ઢળી જઈશ.
મારી ધરતી તો શું આકાશમાંય આવી જુઓ,
હું તો પગલાંથી નહીં ગંધથી કળી જઈશ.
કાંકરી તમે નાહક નહીં શોધો અય દોસ્ત,
જળનાં ટીપાંથી હું આખોય ખળભળી જઈશ.
આ ક્ષણે શ્વાસ સમેટું તો જગત શું કહેશે ?
એક સુખદ ઊંઘમાં લેટું તો જગત શું કહેશે ?
જેની મનમાં જ ભરી રાખી’તી તડપન એને
આ નગરચોકમાં ભેટું તો જગત શું કહેશે ?
મારા અવશેષ તરીકે તો ફક્ત શબ્દો છે,
એને સ્મરણોથી લપેટું તો જગત શું કહેશે ?
એક મહોબ્બત છે જગતમાં, જે ટકી રહેવાની,
બાકીનું સર્વ ઉસેટું તો જગત શું કહેશે ?
જિંદગીમાંય જ્યાં અંતર હતું એ લોકોને,
મોતથી પણ પડે છેટું તો જગત શું કહેશે ?

૬

લ્યો, રવાના થયો
દૂરની સફર પર શ્વાસનો કાફલો.
સ્નેહીઓનાં નયન સ્હેજ ઝાકળભીનાં
સમયના સૂર્યના તાપથી સૂકશે;
સ્હેજ થંભી, સમાચાર પૂછી લઈ
રાહદારી રવાના થશે;
અગ્નિના વાહને દેહ સોંપી દઈ
સૌ સગાં પણ જશે,
માર્ગ મુશ્કેલ આરંભ પામે ત્યહીં
એ મુસાફર હશે એકલો.
લ્યો, રવાના થયો
દૂરની સફર પર શ્વાસનો કાફલો.

૭

તારું બની કરણ જીવીશ હું સદાય
તારું લહી શરણ જીવીશ હું સદાય,
પંથે વિશૂન્ય મનથી ભટકી રહ્યો છું
તારાં ગ્રહી ચરણ જીવીશ હું સદાય.

૮

પહેલાં તમારી આંખે
સિતારા હસી પડ્યા
વાતાવરણમાં શોકભરી
રાત થઈ પછી.
નાજુક ક્ષણોમાં કોલ
મેં મૃત્યુને દઈ દીધો
મારી જીવનની સાથે
મુલાકાત થઈ પછી.

જ્યારે પુત્રએ અગ્નિ સંસ્કાર કર્યા, ત્યારે તરત જ હાજર દરેક પ્રિયજનને અગ્નિ અને પગ અર્પણ કર્યા પછી, તે જ અંતિમ સંસ્કાર કાગળના વાસણમાં તલ, જવ, સપ્ત અનાજ, નારિયેળના ટુકડા, મખાને, ગુગલથી ભરેલા કાગળના વાસણમાં કરવામાં આવ્યા. , મુરમુરા, લોભન, ધૂપ વગેરેનો પ્રસાદ પોતાના ગોત્ર મંત્ર અથવા ગાયત્રી મંત્ર અથવા મહા મૃત્યુંજય મંત્રના જાપ દ્વારા અર્પિત કરવાનો છે

मंत्र - श्री कृष्णः शरणं मम् - स्वाहा

मंत्र - ॐ ॐ भूर् भुवः स्वः। तत् सवितुर्वरेण्यं।

भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ - स्वाहा

મંત્ર - 'ॐ ત્રયમ્બકં યજામહે । સુગન્ધિમ્ પુષ્ટિવર્ધનમ્ ।

ઉર્વારૂકમિવ બન્ધનામ્ । મૃત્યોર્મુક્ષીયમામૃતાત્ ॥ - स्वाहा

અને પુત્રોને દેશી ઘી, ચંદન પાવડર, દાભ અને પંચરત્ન અર્પણ કરવાનો છે.

मंत्र - त्वं भूत्कृज्जगध्योने त्वं लोकपरिपालक: ।।

उपसंहार कस्तस्मादेनं स्वर्ग मृतं नय । - स्वाहा

જ્યારે અંતિમ યજ્ઞ સંપૂર્ણ પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યારે અંતે શ્રીફળ અર્પણ કરીને

मंत्र - अस्मात त्वमधिजातोसी त्वदयं जायातां पुन: ।।

'असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ज्वलितपावक।। - स्वाहा

અંત્યેષ્ટિ યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિની સાબિતી આપતા, પધારેલ દરેક પ્રિયજનને વંદન કરે છે અને સર્વેના આશીર્વાદ લે છે અને અંતિમ યજ્ઞ પૂર્ણ થયાનીજાહેરાત કરે છે. હાજર સર્વે પ્રેમીઓ પોતપોતાના સ્થાને પહોંચીને સ્નાન કરે છે અને ધોયેલાં વસ્ત્રો પહેરે છે અને મૃત્યુની અશુદ્ધિને શુદ્ધ કરે છે.

જય શ્રી કૃષ્ણ

મોક્ષ સંસ્કાર માટે ની સામગ્રી

દેશી ઘી	દાભ	તુલસી
લાલ ચંદન	મખાને	યમુના જળ
પતાસા	નારિયેળ	નર્મદા જળ
પંચરત્ન	ગોબર	માટી
શણગાર	કુષ	દૂર્વા
શાલ	લીમડાનાં પાન	મીઠુ
લોભાન	સપ્ત ધાન્ય	ધૃત
માટલું	હિરણ્ય	કપાસ
ગૌમૂત્ર	લોખંડ	સુવર્ણ
મુરમુરા	જવ	તલ
ચોખા	વાંસ	અબીલ
સોપારી	ગુલાલ	કલાવા
મીઠાઈ	જનોઈ	ગુલાબ જળ
સુતળી	સફેદ કાપડ	નાડાછડી
દીવાસળી	ફૂલ હાર	જવનો લોટ
રૂ	અગરબત્તી	કપૂર
ધૂપ	મધ	ગંગા જળ
ગૂગળ	પીળી સરસો	રાળ
ચંદન પાવડર	ખાંડ	રોળી

प्रकाशक: Vibrant Pushti - Vadodara

Vibrant Pushti

53, सुभाष पार्क सोसायटी

संगम चार रास्ता

हरणी रोड - वडोदरा - 390006

गुजरात - India

Email: vibrantpushti@gmail.com

Mobile: +91 9327297507